

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Кафедра міжнародного та приватного права

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за темою:

**«МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ
КОНФЛІКТІВ»**

Виконав:

здобувач 2 курсу, групи _____

спеціальності 293 «Міжнародне право»

Кушніренко Олександр Вікторович

(П.І.Б. здобувача)

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент, доцент кафедри

міжнародного та приватного права

Шаталова Лариса Миколаївна

(П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, посада)

Робота допущена до захисту в ЕК

«_____» ____2026 р.

В.о. завідувача кафедри Чернега В. М.,

доктор юридичних наук, професор

(П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, посада)

Ресстрація

номер	дата	підпис в.о. завідувача кафедри
-------	------	--------------------------------

Рекомендовано
до захисту

підпис наукового керівника	ініціали, прізвище наукового керівника
----------------------------	--

Результат захисту

оцінка	дата захисту
--------	--------------

Голова ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Члени ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Секретар ЕК

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

**ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ІЗ ЗАХИСТУ КАВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Направляється студент Кушніренко Олександр Вікторович до захисту кваліфікаційної роботи

Освітній ступінь «Магістр»

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»

На тему: «Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів»

Кваліфікаційна робота і рецензія додаються.

В.о. завідувача кафедри міжнародного
та приватного права КУП НАН України,

д.ю.н., професор _____ В. М. Чернега

Довідка про успішність

Кушніренко Олександр Вікторович за період навчання зі спеціальності 293 «Міжнародне право» з 2024 року до 2026 року повністю виконав навчальний план із таким розподілом оцінок за:

національною шкалою: відмінно _____%, добре _____%, задовільно _____%;

шкалою ЄКТС: А _____%; В _____%; С _____%; D _____%; E _____%.

Методист _____

Висновок керівника магістерської роботи

Студент Кушніренко Олександр Вікторович вчасно виконав поставлені перед ним науковим керівником завдання щодо виконання кваліфікаційної роботи на тему «Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів», розкрив зміст заявленої теми дослідження, чітко дотримувався вимог структуризації і оформлення роботи відповідно до методичних рекомендацій з виконання і захисту кваліфікаційних робіт здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 293 «Міжнародне право» Київського університету права Національної академії наук України. З огляду на відсутність значних недоліків дослідження кваліфікаційну роботу О. В. Кушніренко може бути допущено до захисту.

Науковий керівник _____ Л. М. Шаталова

«_____» _____ 2026 року

**Висновок кафедри міжнародного та приватного права КУП НАНУ
на кваліфікаційну роботу**

Кваліфікаційну роботу розглянуто. Студент Кушніренко О. В. допускається до захисту цієї роботи в Екзаменаційній комісії.

В.о. завідувача кафедри міжнародного та приватного права _____ В. М. Чернега

«_____» _____ 2026 року

Анотація

Кушніренко О. В. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів

Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти містить три розділи, вісім підрозділів; її загальний обсяг становить 112 сторінок, у тому числі список використаних джерел, який налічує 130 найменувань.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини, що виникають у сфері забезпечення та захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Предметом дослідження є міжнародно-правові механізми захисту прав людини, норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, що регулюють захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження міжнародно-правових засад захисту прав людини під час збройних конфліктів, аналіз міжнародних механізмів забезпечення прав людини, а також формування висновків і пропозицій щодо вдосконалення міжнародного гуманітарного права у сфері захисту прав людини.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Системний і структурно-функціональний методи дали змогу дослідити поняття, принципи та механізми міжнародного захисту прав людини, визначити особливості правового статусу цивільного населення, військовополонених, біженців та внутрішньо переміщених осіб під час збройних конфліктів (розділи 1, 2, 3). Діалектичний метод використано для дослідження розвитку міжнародно-правового захисту прав людини та трансформації міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів (розділи 1, 2, 3). Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу міжнародних нормативно-правових актів, практики міжнародних судових установ та діяльності міжнародних організацій у сфері захисту прав людини під час війни (розділи 1, 2, 3). Методи аналізу, синтезу, узагальнення та прогнозування використано для формування висновків і пропозицій щодо вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів (розділи 2, 3).

У кваліфікаційній роботі досліджено поняття та сутність міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів. Визначено особливості

співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють захист цивільного населення, військовополонених, дітей, жінок та інших вразливих категорій осіб під час збройних конфліктів.

У роботі охарактеризовано міжнародно-правові механізми забезпечення та захисту прав людини під час збройних конфліктів, визначено форми міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також проаналізовано проблеми притягнення держав і фізичних осіб до відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності.

Практичне значення отриманих результатів кваліфікаційної роботи полягає у тому, що сформульовані в ній положення та висновки можуть бути використані:

- 1) у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень міжнародно-правових проблем захисту прав людини під час збройних конфліктів;
- 2) у правозастосовній діяльності – при вдосконаленні механізмів міжнародного реагування на порушення міжнародного гуманітарного права та розвитку національної системи захисту прав людини;
- 3) у сфері вищої освіти – під час викладання навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Міжнародний захист прав людини», «Міжнародна безпека».

Ключові слова: міжнародний захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародно-правова відповідальність, права людини, міжнародна безпека, воєнні злочини, міжнародний збройний конфлікт, цивільне населення, військовополонені, міжнародне право, міжнародні організації, злочини проти людяності, гуманітарний захист, біженці, внутрішньо переміщені особи.

Annotation

Kushnirenko O.V. International Protection of Human Rights During Armed Conflicts

The qualification thesis for obtaining the second (Master's) level of higher education consists of three chapters and eight subsections; its total volume is 112 pages, including the list of references containing 130 sources.

The object of the research is international legal relations arising in the field of ensuring and protecting human rights during armed conflicts.

The subject of the research is international legal mechanisms for the protection of human rights, as well as the norms of international humanitarian law and international human rights law regulating the protection of civilians during armed conflicts.

The purpose of the qualification thesis is a comprehensive study of the international legal foundations of human rights protection during armed conflicts, the analysis of international mechanisms for ensuring human rights, as well as the development of conclusions and proposals for improving international humanitarian law in the field of human rights protection.

The methodological basis of the qualification thesis consists of general scientific and special legal methods of cognition. The dialectical method was used to study the development of international legal protection of human rights and the transformation of international humanitarian law in the context of modern armed conflicts (chapters 1, 2, 3). Systematic and structural-functional methods made it possible to examine the concepts, principles, and mechanisms of international human rights protection, as well as to determine the peculiarities of the legal status of civilians, prisoners of war, refugees, and internally displaced persons during armed conflicts (chapters 1, 2, 3). The comparative legal method was applied to analyze international legal acts, the practice of international judicial institutions, and the activities of international organizations in the field of human rights protection during war (chapters 1, 2, 3). Methods of analysis, synthesis, generalization, induction, deduction, and forecasting were used to formulate conclusions and proposals for improving international legal mechanisms for the protection of human rights during armed conflicts (chapters 2, 3).

The qualification thesis examines the concept and essence of the international protection of human rights during armed conflicts. The peculiarities of the correlation between international humanitarian law and international human rights law are

determined. International legal acts regulating the protection of civilians, prisoners of war, children, women, and other vulnerable categories of persons during war are analyzed.

The thesis characterizes international legal mechanisms for ensuring and protecting human rights during armed conflicts, identifies the forms of international legal responsibility for violations of human rights and international humanitarian law, and analyzes the problems of bringing states and individuals to responsibility for war crimes and crimes against humanity.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use:

- 1) in scientific research activities – for further studies of international legal problems of human rights protection during armed conflicts;

- 2) in law enforcement activities – in improving mechanisms of international response to violations of international humanitarian law and developing the national system of human rights protection;

- 3) in higher education – during the teaching of the disciplines “International Law”, “International Humanitarian Law”, “International Protection of Human Rights”, and “International Security”.

Keywords: international protection of human rights, international humanitarian law, international legal responsibility, human rights, international security, war crimes, international armed conflict, civilians, prisoners of war, international law, international organizations, crimes against humanity, humanitarian protection, refugees, internally displaced persons.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	11
1.1. Поняття, еволюція та класифікація прав людини.....	11
1.2. Теоретико-правові аспекти збройних конфліктів.....	22
1.3. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.....	29
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО – ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	38
2.1. Поняття міжнародно - правового механізму захисту прав людини	38
2.2. Міжнародні механізми контролю за дотриманням прав людини.....	47
2.3. Захист цивільного населення під час конфліктів та окремих категорій осіб у конфліктах	58
Висновки до розділу 2.....	67
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	69
3.1. Порухення прав людини під час збройних конфліктів.....	69
3.2. Проблеми притягнення до відповідальності держав-агресорів	79
Висновки до розділу 3.....	92
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об’єднаних Націй

ЄС – Європейський Союз

ЕСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЕКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод

ЗДПЛ – Загальна декларація прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

МГП – міжнародне гуманітарне право

МППЛ – міжнародне право прав людини

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

МПЕСКП – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКЧХ – Міжнародний комітет Червоного Хреста

ОАД – Організація американських держав

ООН – Організація Об’єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

рф, росія – Російська Федерація

ЦАР – Центральне агентство з розшуку Міжнародного комітету Червоного Хреста

ВСТУП

Актуальність теми. Повага до людської гідності та забезпечення основоположних прав і свобод є фундаментальними принципами сучасного міжнародного права. Однак в умовах збройних конфліктів ці цінності зазнають найбільших загроз. Сьогодні, попри наявність розгалуженої системи, що охоплює міжнародне гуманітарне право та міжнародний захист прав людини, зокрема в Україні військовими російської федерації здійснюються злочини проти людяності, життя, катування, викрадення, депортація тощо. Отже, забезпечення належного захисту цивільного населення, військовополонених та вразливих груп залишається гострою проблемою. За даними Бюро Центрального агентства з розшуку Міжнародного комітету Червоного Хреста для міжнародного збройного конфлікту між Російською Федерацією станом на кінець березня 2026 року зафіксовано 227 000 зниклих безвісти як цивільних, так і військових, родини яких звернулися до них з пошуковим запитом.

При цьому динамічний характер сучасних війн, поява нових методів ведення бойових дій, а також серйозні виклики у притягненні винних до відповідальності вимагають комплексного наукового переосмислення існуючих механізмів міжнародно-правового захисту прав людини. Тому наукові дослідження, спрямовані на комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів забезпечення та захисту прав людини в умовах міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів набувають надзвичайної актуальності.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері дотримання, забезпечення та захисту прав людини в умовах збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру.

Предмет дослідження – норми міжнародного права, міжнародні договори, акти універсальних і регіональних міжнародних організацій, а також прецедентна практика, що регламентують захист прав людини в умовах воєнних дій.

Мета кваліфікаційної роботи є аналіз особливостей правового механізму захисту прав людини в умовах збройних конфліктів, визначення основних проблем його реалізації та напрямів удосконалення у світлі національних і міжнародних стандартів.

Для досягнення поставленої мети визначені такі основні *завдання*:

- охарактеризувати історію становлення концепції прав людини від природного права до міжнародно визнаних стандартів;
- дослідити теоретичні та міжнародно-правові засади захисту прав людини під час збройних конфліктів;
- здійснити аналіз міжнародно-правових джерел, судової практики та наукових досліджень відповідно до теми роботи;
- визначити актуальні проблеми співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, пов'язані із захистом цивільного населення під час війни;
- проаналізувати діяльність органів ООН та регіональних інституцій у сфері захисту прав людини;
- з'ясувати особливості міжнародних механізмів контролю захисту прав людини;
- окреслити сучасні проблеми забезпечення прав окремих категорій осіб (цивільні, діти, військовополонені)
- визначити проблеми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини;
- сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблематики міжнародного захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, зокрема: М. В. Буроменського, М. М. Гнатовського, В. В. Гутника, Д. О. Коваля, А. О. Кориневича,

В. М. Лисика, Л. В. Пашинної, К. Ю. Примакова, В. М. Репецького, С. В. Саяпіна, М. Сассолі та інших.

Кваліфікаційна робота має науково-дослідний характер та базується на аналізі міжнародних договорів, практики міжнародних судових установ, діяльності міжнародних організацій і наукових підходів у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини. Приділено увагу дослідженню викликів міжнародній безпеці, пов'язаних зі збройними конфліктами, а також проблемам міжнародно-правового реагування на порушення прав людини в умовах війни.

Основні положення та результати дослідження «Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів» апробовано на II Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Публічне управління та адміністрування в умовах загроз національній безпеці України» м. Львів 12 травня 2026 року.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів. Положення та висновки кваліфікаційної роботи можуть бути використані у подальшій науково-дослідницькій роботі, покликаній поглибити наукові підходи до дослідження особливостей міжнародного механізму захисту прав людини. Також, результати роботи можуть бути корисними у нормотворчій діяльності органів державної влади з метою вдосконалення національного законодавства.

Інформаційна база дослідження складається з положень чинного національного та міжнародного законодавства, праць вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків та міжнародної та національної судової практики.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 112 сторінок. Основний обсяг містить 92 сторінки. Список використаних джерел нараховує 130 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Поняття, еволюція та класифікація прав людини

Виникнення і розвиток прав і свобод людини та інституту прав загалом має глибокі історичні коріння. Вони тісно пов'язані з історичними передумовами становлення права, а також існування та розвитку людського суспільства, що були впроваджені та розвинуті видатними філософами та мислителями Давньої Греції та Риму, отримали подальше розроблення у період середньовіччя та нового часу і остаточно утвердилися у XX-XXI ст. Протягом багатьох століть вчені – правники у своїх наукових працях активно розглядали еволюцію прав людини і висвітлювали свої унікальні погляди на цю тему.

З моменту появи ідеї прав людини пропонувалися різні їх класифікації. Залежно від рівня наукової розробки цієї проблематики, обраного критерію, особливостей бачення прав людини, склалася історична послідовність розвитку класифікації прав людини – від простого поділу на довільно викреслені компоненти до пропозицій складних систем взаємопов'язаних прав людини. Практичного значення класифікація основних прав набуває, зокрема, при розробці, творенні конституцій та інших законів будь-якої держави, оскільки здатна сприяти забезпеченню повноти й обґрунтованості послідовності викладу таких прав у законодавстві [72, с. 299].

У контексті нашого дослідження варто розглянути основні підходи до розкриття теоретичного змісту поняття «права людини», процес практичного осмислення якого триває і досі. Одним із прихильників широкого розуміння цієї сфери є М. Козюбра, який зазначає, що існують два протилежних за своєю сутністю підходи – природно-правовий та позитивістський. Прихильники природно-правового підходу вважають, що права людини належать їй від

природи, вони є невідчужувані, невіддільні від неї; людину не можна позбавити її прав, оскільки вони становлять елементарні передумови гідного людського існування. За позитивістського підходу творцем прав людини є держава. Відповідно до цього підходу, права людини – це лише ті можливості людини, які надає їй держава, через їхнє закріплення в джерелах позитивного права. Беручи до уваги існуючі підходи, професор М. Козюбра вважає, що права людини – це блага й умови життя, яких людина потребує для гідного існування, що визнані світовою спільнотою та задоволення яких людина може домагатися від держави [61, с. 136].

Суттєвим для класифікації прав людини є введення поняття «трьох поколінь» прав людини, котре запропонував французький юрист Карел Васак, в основі концепції якої лежить генераційний підхід [59, с. 66]. Цей поділ прав на три покоління передбачає, що перше покоління становлять громадянські та політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права або солідарні.

Права людини першого покоління були сформульовані в процесі здійснення буржуазних революцій, а потім знайшли свою конкретизацію й легалізацію в соціальній і законодавчій практиці демократичних держав. Мова йде про громадянські (особисті) та політичні права, а саме про право на життя, право на свободу думки, совісті й релігії, свободу та особисту недоторканність; свободу від рабства, катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність людини, поводження та покарання тощо. Права цього покоління є невідчужуваними від людини та виражають незалежність особистості від державної влади. Держава зобов'язана утримуватися від втручання у сфери, врегульовані цими правами [84, с. 58]. Ці права були закріплені у актах: Петиція про права (1628 р.), Біль про права (1689 р.), Декларація незалежності США (1776 р.), французька Декларація прав людини та громадянина (1789 р.). Деякі вчені відносять до першого покоління прав людини Велику хартію вольностей (1215 р.). З цих підстав до цього ж покоління можна віднести й Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.).

Поширеним є погляд на громадянські й політичні права як на негативні права («свобода від...»), а не позитивні («право на...»). Вони гарантуються статтями 2 – 21 Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) [20].

Друге покоління прав людини формуються лише на межі XIX-XX століть, після соціалістичних революцій. Соціальні, економічні та культурні права – це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідна організуюча, плануюча та інші форми діяльності держави із забезпечення цих прав. До них відносять право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, достатній життєвий рівень тощо. Втім, деякі з них не можуть бути однозначно віднесені до числа позитивних прав (право на вільний вибір роботи, право створювати і входити до професійних спілок тощо). Права другого покоління прав людини знайшли своє відображення у статтях 22-27 ЗДПЛ (1948 р.) [20]. На сучасному етапі розуміння проблем прав людини негативні права визначають як тиск на уряд, а позитивні – як зобов'язання уряду.

Становлення третього покоління пов'язано з національно визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни. Нині виділяють шість солідарних прав. Три з них відображають появу держав третього світу та боротьбу народів за незалежність, а також їх вимогу змінити розподіл влади, багатства, та інших цінностей. Інші три права третього покоління – право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля і право на гуманітарну допомогу. Права третього покоління називають колективними або солідарними: право на самовизначення, право на мир, право на економічний і соціальний розвиток, право на користування спільним спадком людства, на здоров'я та безпечне довкілля, на гуманітарну допомогу.

Залежно від потреб, які пред'являють люди до своїх урядів, можна виділити такі види прав людини: фізичні, особистісні (громадянські), процесуальні (юридичні), політичні, економічні, соціальні та культурні. Під соціальними правами розуміємо вимоги людей до держави щодо соціального захисту, соціального страхування, охорони здоров'я, освіти тощо [61, с. 12].

Проблема пріоритету прав людини, тобто питання, чи є всі зазначені покоління прав однаково важливими й необхідними для людей, неодноразово обговорювалась науковцями та практиками. Багато вчених поділяють права людини на основні (fundamental) та неосновні (minor). Щодо співвідношення цих прав існують різні точки зору. Так, Д. Клейн вважає, що основні права людини слід відрізняти від прав, які гарантуються конституціями чи законами окремих держав. Перші належать до норм, які є настільки основоположними, що визнані в цілому світі, як це видно з міжнародних конвенцій та практики. Всі права, які отримали універсальне визнання, можна вважати нормами *jus cogens* (імперативними нормами) [103, с. 354].

Однак за минуле століття цей перелік було значно розширено за рахунок економічних, соціальних та культурних прав, і, як постійно підкреслюється на Генеральній асамблеї ООН, всі права людини утворюють єдине ціле.

XXI століття відзначається розвитком науково-технічного прогресу, якісними змінами потреб у суспільстві, розширенням можливостей вибору поведінки людей. Поряд зі сталими та визнаними правами людини виникають раніше невідомі специфічні можливості, що потребує їх нормативне закріплення. Концепція четвертого покоління прав людини знаходиться на етапі становлення та розвитку. Дана класифікація є динамічною, а розвиток науки в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо дає підстави для ствердження існування нового етапу в історії розвитку прав людини. До таких прав відносять права, пов'язані з біоетикою, наприклад, право на генетичну конфіденційність і контроль над власним геномом, право на застосування новітніх технологій у медичному лікуванні, права, що стосуються захисту від технологічних загроз і кібербезпеки, а також інші права, які відповідають сучасним викликам і можливостям технологічного прогресу [59, с. 69]. Отже, до переліку прав четвертого покоління можна включити: зміну статі шляхом оперативного втручання повної зміни статі за рахунок системи страхування та визнання зміни статі в документах, що засвідчують особу; штучне запліднення; евтаназію (як визнання права на гідну смерть, так і про відмову в

праві на гідну смерть); трансплантацію органів, клонування; використання віртуальної реальності; одностатеві шлюби; незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, вільну від дитини сім'ю тощо.

Четверте покоління прав людини ґрунтується на незалежному та альтернативному виборі форми правомірної поведінки та пов'язане із автономією визначення особи і її дій. Сьогодні тривають дискусії чи потрібні людям такі права та якими повинні бути межі їх реалізації. Тому, вважаємо, що ці права й акти щодо них, мають бути переглянуті та ретельно досліджені, як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

У сфері міжнародного права історична еволюція прав людини бере свій початок з періоду, коли в пріоритеті були права та обов'язки держав, а не окремих осіб. Оскільки держави вважалися основними суб'єктами міжнародного права, то люди розглядалися як об'єкти впливу, й відповідно, їх права та захист визначалися юрисдикцією держави, на території якої вони проживали. Міжнародне право спочатку мало державоцентричний підхід, де права людини підпорядковувалися національному законодавству [65, с. 24]. Концепція універсальних прав людини практично не існувала в закріпленому вигляді. Відносини між державою та її громадянами традиційно вважалися внутрішньою справою і знаходились поза сферою міжнародного регулювання.

Пізніше з'являються договори, що стосуються викорінення рабства й работоргівлі, гуманне поводження з військовополоненими і пораненими солдатами. Вестфальський мир 1648 року, що став кульмінацією серії мирних договорів, підписаних у містах Оснабрюк і Мюнстер. В цей час відбулися трансформаційні зрушення в історії Центральної Європи як у політичному устрої, так і в концепції прав людини. Особливостями Вестфальської системи були: побудова на принципах державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи; ствердження виключного суверенітету держави над своєю територією і внутрішніми справами. Вона відіграла ключову роль у створенні порядку та зменшенні конфліктів між державами, утвердженні релігійної

толерантності в Європі. Започаткувала визнання та захист прав релігійних громад а також створила значні виклики для концепції прав людини [70, с. 24]. Наприклад, у статті V, § 51 Оснабрюцького договору закріплюється рівне представництво католицьких та протестантських церков на засіданнях Рейхстагу. Закріплюючи релігійні права, договір передбачав заходи захисту прав громадян незалежно від їхньої релігійної приналежності, особливо у Сілезії та Австрії [69, с. 122].

З часом як концепція суверенітету, так і підходи до прав людини почала еволюціонувати. У XIX столітті з'явилися перші норми, які надавали пріоритет захисту людини під час війни, що ознаменувало зміщення акценту з держави на окрему особу. Різкий перелом у цій ситуації відбувся завдяки шокуючому нехтуванню пораненими солдатами під час битви при Сольферіно в Італії. Відсутність медичних підрозділів стала поштовхом для створення Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) у Швейцарії в 1863 році [71, с. 25] та розвитку прав людини. Міжнародна конференція, яка завершилася прийняттям 1864 року Женевської конвенції про захист поранених під час збройних конфліктів, стала безпрецедентною подією в історії міжнародного гуманітарного права. Вперше держави колективно прийняли універсальний документ, спрямований на захист учасників війни. По суті, Конвенція була формалізацією звичаїв ведення війни, що існували на практиці. Її основними перевагами були: письмова форма; можливість ратифікації багатьма країнами; створення емблеми (червоний хрест на білому тлі) як унікального ідентифікатора для медичних установ і транспортних засобів. Що означало фундаментальний зсув у бік надання пріоритету захисту людини, навіть в умовах війни [67, с. 95].

Застосування жорстоких методів і засобів ведення Другої світової війни показало, що існуючих положень недостатньо. Злочини Голокосту підкреслили необхідність комплексного захисту цивільного населення. Тому в 1949 році міжнародне співтовариство прийняло чотири Женевські конвенції. Які у міжнародно-правовій доктрині розглядаються як концепція «права Женеви»,

що з'явилося як відповідь на нагальну потребу захистити права людини в умовах збройних конфліктів. Еволюція цього зводу законів свідчить про зростаючу відданість міжнародного співтовариства принципам гуманності, навіть в умовах війни [69, с. 26]. «Право Женеви» відображає пріоритет міжнародної спільноти щодо збереження людського життя й гідності під час війни. Додаткові протоколи 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року розширили сферу захисту, включивши в неї всіх осіб, які постраждали від військових конфліктів як міжнародних, так і внутрішніх.

Таким чином, світові війни висвітлили слабкість державницького підходу до прав людини. Геноцид вірмен у Першій світовій війні, Голокост та інші воєнні злочини під час Другої світової війни продемонстрували, що на державному рівні можуть вчинятися серйозні порушення прав людини як щодо свого населення, так і до населення окупованих територій. Міжнародне співтовариство усвідомило, що права людини не повинні належати виключно до компетенції окремих держав, і що звірства, вчинені державами проти своїх громадян або інших осіб, повинні бути справою всіх народів [78, с. 130].

У відповідь на ці події почала набирати розвитку концепція абсолютного універсалізму прав людини на глобальному рівні. Прихильники цього підходу стверджують, що існують певні права людини, які належать кожному індивіду просто в силу того, що він є людиною. Ці права є невід'ємними і не можуть бути скасовані жодною державою. Ідея універсальності прав людини базується на положенні про те, що права людини мають екстериторіальний характер і що їх реалізація та захист не є справою лише окремих держав, а є предметом загального інтересу.

При цьому на міжнародному та національному рівні допускається тимчасове обмеження прав і свобод людини в період дії надзвичайного або воєнного стану. Режим воєнного стану не означає повного скасування прав людини, він лише змінює механізми їх реалізації та межі допустимих обмежень. Як підкреслює Комітет ООН з прав людини, що навіть у разі надзвичайної ситуації часткове скасування або зміна закону не може мати

дискримінаційного характеру, повинно бути тимчасовою, пропорційною та обґрунтованою реальною загрозою для існування нації [74, с. 36]. Так, у період воєнного стану допускається тимчасове обмеження таких прав і свобод, як: право власності (у випадках реквізиції або використання майна для оборонних потреб); свобода пересування (заборона перебування у зонах бойових дій, запровадження комендантської години, обмеження виїзду за межі країни); право на таємницю листування і комунікацій (у зв'язку з потребами безпеки, розвідки, контррозвідувальних заходів); свобода мирних зібрань, слова і преси (для запобігання поширенню дезінформації чи паніки). Водночас права абсолютного характеру не можуть бути обмежені за жодних умов. До таких відносять: право на життя (ст. 2 ЄКПЛ); заборона катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3 ЄКПЛ); заборона рабства та примусової праці (ст. 4 ЄКПЛ).

Отже, навіть за умов режиму воєнного стану основоположні права людини зберігають чинність. Водночас їх реалізація може зазнавати об'єктивних обмежень. Однак на держави покладається обов'язок із забезпечення цих обмежень, щоб вони залишалися пропорційними, тимчасовими і такими, що не знецінюють сутність правового статусу особи.

Після Другої світової війни у міжнародному праві, крім держав, почали визнаватись й фізичні особи потенційними суб'єктами своєї юрисдикції. Така зміна парадигми передбачає, що індивіди також можуть нести міжнародну відповідальність за свої дії, особливо якщо вони порушують основоположні права людини та міжнародне право.

Період після Другої світової війни став осередком створення двох фундаментальних судових органів: Нюрнберзького та Токійського трибуналу. Вони створили основу для розвитку сучасного міжнародного кримінального права і заклали фундамент для створення постійно діючих міжнародних кримінальних судів, таких як МКС [75, с. 24]. Відіграли важливу роль у становленні міжнародного права прав людини, діючи як інституції, що перетворюють засадничі норми на дієві правові прецеденти.

Усвідомлення необхідності нової глобальної системи, яка б запобігала майбутнім конфліктам і підтримувала людську гідність, було широко поширене. Це спільне відчуття послужило основою для створення ООН. Прийняття Статуту ООН у 1945 році ознаменувало значну зміну – вперше було включено права людини до основних принципів міжнародного права. Це означало, що захист цих прав не повинен залежати виключно від внутрішнього законодавства окремих країн [71, с. 34]. Таким чином, захист і підтримка прав людини вийшли за межі національних кордонів та перетворились на всесвітню проблему.

Створена при ООН Комісія з прав людини (1946-2006 рр.), окреслила триєдиний підхід до визначення прав людини: по-перше, чітка декларація цих прав; по-друге, міжнародна конвенція, яка б юридично зобов'язувала держави, які приєдналися до неї; по-третє, передбачалися конкретні заходи для імплементації законопроекту.

Загальна декларація прав людини, викладена у 30 статтях, стала першим документом, в якому кодифіковані принципи захисту прав людини на глобальному рівні. Після її ратифікації ГА ООН, прийнята за основу міжнародного права в галузі прав людини. Постала взірцем для всіх наступних пов'язаних міжнародних актів та національних конституцій. Загальна декларація прав людини містить громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, створюючи таким чином всеосяжну основу для захисту прав людини.

До основних прав людини відносяться такі права, які початково закріплені у Загальній декларації прав людини: право на життя, на свободу й на особисту недоторканність (ст. 3); свобода від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 5); право на рівний захист від всіх видів дискримінації (ст. 7); право на поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав людини, наданих їй конституцією або законом (ст. 8); свобода від безпідставного арешту, затримання або вигнання (ст. 9); право на

справедливий суд (ст. 10); право на вільне пересування й обирання місця проживання в межах держави (ст. 13); право шукання притулку від переслідувань в інших країнах (ст. 14); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18); право на соціальне забезпечення (ст. 22); право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі умови праці та на захист від безробіття (ст. 23); право на освіту (ст. 26); право на соціальний і міжнародний порядок (ст. 28) [67, с. 28].

Цей основоположний документ у міжнародному праві прав людини визначив невід'ємні права, якими кожна людина володіє від народження. Встановивши універсальний погляд на права людини, Декларація відзначила трансформацію міжнародного права в бік «людиноцентризму». Норми, кодифіковані в цій сфері, не лише окреслюють обов'язки держав, але й чітко формулюють права і свободи, притаманні кожній людині.

Спираючись на принципи Декларації, Генеральна Асамблея ООН зробила значний внесок у розвиток інституту захисту прав людини, прийнявши в 1966 році два ключові документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП) [32; 33]. Які разом із Загальною декларацією прав людини та двома додатковими протоколами утворюють міцний «Міжнародний білль про права людини» [60]. Біполярний ідеологічний конфлікт посилив багатовікову боротьбу між протилежними соціальними системами та світоглядами ознаменувався як період «Холодної війни». 48 країн підтримали ЗДПЛ, проте вісім утрималися – Південна Африка, Саудівська Аравія та країни радянського блоку. Проте, Загальна декларація прав людини зберігала тривалий вплив, використовуючи «м'яку силу» під час цього періоду [69, с. 28].

1960-ті роки ознаменувалися відродженням глобального інтересу до прав людини, значною мірою завдяки заснуванню Міжнародної Амністії в 1961 році [68, с. 344]. Члени Міжнародної Амністії привертати увагу до долі політичних в'язнів, ініціюючи кампанії з написання листів на підтримку

їхнього звільнення, прагнула забезпечити справедливість та швидкість судових процесів, а також захистити ув'язнених від жорстокого поводження.

З плином часу, міжнародна спільнота приймала угоди, які забороняли використання певних видів зброї: бактеріологічна, хімічна або ядерна. Проте, незважаючи на прийняття Конвенції про заборону ядерної зброї у 2017 році, багато ядерних держав відмовилися приєднатися до неї. Відповідно у другій половині XX століття міжнародне співтовариство активно працювало над укладанням договорів, які сприяли дотриманню міжнародних норм, зокрема у сфері воєнних злочинів та злочинів проти людяності [70, с. 223]. Так, 17 липня 1998 року було прийнято Римський статут МКС, який розпочав свою діяльність 1 липня 2002 року [77, с. 72].

МКС має повноваження щодо чотирьох основних категорій міжнародних злочинів [78, с. 128]:

- а) воєнні злочини, що охоплюють серйозні порушення законів воєнного часу, такі як обмеження Женевських конвенцій щодо катувань, використання дітей-солдатів і напади на цивільні об'єкти, такі як лікарні та школи;
- б) геноцид (навмисний намір повністю або значною мірою знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу);
- с) злочини проти людяності (дії, вчинені під час широкомасштабних нападів на цивільне населення, включаючи вбивства, зґвалтування, ув'язнення, поневолення і тортури);
- д) злочини агресії (застосування державою військової сили або загрози її застосування проти територіальних кордонів, суверенітету чи політичної автономії іншої держави, або порушення Статуту ООН).

Отже, історія міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів свідчить про постійну еволюцію від підходу до встановлення правил ведення війни до орієнтації на права людини. Необхідність змін диктуються глобальними подіями, які вимагають адаптації правових норм до нових реалій. В основі сучасного гуманітарного права лежить непохитне зобов'язання захищати основоположні права людини навіть серед хаосу війни.

Незалежно від характеру конфлікту або його учасників, недоторканність людської гідності, життя і благополуччя повинні бути захищені [73, с. 135]. Таким чином, воюючі сторони пов'язані певними обмеженнями у своїх стратегіях, засобах і цілях, а їхній головний обов'язок – захищати некомпатантів і цивільну інфраструктуру від шкоди.

1.2. Теоретико-правові аспекти збройних конфліктів

Військові зіткнення та конфлікти останніх років стали функціональними осередками розвитку безлічі протиріч сучасного світу, що продиктовано актуальність нашого дослідження. Проблематика теоретичних аспектів кваліфікації збройного конфлікту активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Міждисциплінарний характер питання зумовлений особливостями знаходження її на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та теорії міжнародних відносин. Актуальність вивчення збройних та воєнних конфліктів продиктована необхідністю створення комплексних підходів до їх аналізу та вирішення, а також захисту цивільного населення.

Серед вітчизняних науковців дослідженням цієї проблематики приділяли увагу М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, В. М. Репецький та інші. Здійснюється аналіз теоретичних аспектів кваліфікації збройних конфліктів у контексті сучасних викликів міжнародній безпеці, зокрема з урахуванням досвіду України.

Тенденція розмивання загальноприйнятих рамок війни та миру зумовлює появу в науковій полеміці різноманітних формулювань різних типів воєн без конкретного їхнього юридичного визначення на міжнародному та національному рівнях. Тому у сучасних умовах глобальної безпеки проблема локальних війн та збройних конфліктів набуває особливої актуальності. Такі

конфлікти мають суттєві політичні, економічні, соціальні та гуманітарні наслідки, дослідження яких є важливим як для міжнародного права, так і для військової стратегії та національної безпеки держав. Сучасні локальні військові конфлікти становлять серйозну загрозу міжнародній безпеці та стабільності. Врегулювання таких конфліктів потребує комплексного підходу, що включає міжнародно-правові механізми, дипломатичні ініціативи та економічні заходи.

У процесі аналізу збройних конфліктів у науковій літературі застосовуються такі терміни як: «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «комбатанти» і «некомбатанти».

Важливим критерієм розмежування локальних війн і збройних конфліктів є ступінь їхнього міжнародно-правового оформлення. На відміну від війни, воєнний конфлікт рідко супроводжується офіційним оголошенням стану війни, що впливає на застосування норм міжнародного права щодо дипломатичних відносин, торговельних угод, власності та статусу громадян воюючих сторін [80, с. 327]. Таким чином, локальна війна може бути визначена як збройне протистояння між державами, яке обмежене за своїми політичними цілями та масштабами бойових дій. Воєнний конфлікт, у свою чергу, являє собою гостру форму зіткнення сторін у процесі вирішення значущих суперечностей із застосуванням військової сили.

Актуальним та недостатньо опрацьованим напрямом досліджень є виділення ознак виникнення військових загроз та формування єдиної системи критеріїв визначення меж воєнного конфлікту та прогнозування розвитку військово-політичної обстановки у світовому та регіональному масштабах.

Сучасна наука дає безліч трактувань та визначень поняттям «конфлікт». Конфлікти є феноменом будь-якого суспільства, що відображають суперечливості процесу взаємодії та відносин, відмінностей, а то й несумісності інтересів тощо як осмислене протистояння. Сутність конфлікту у розумінні окремих галузей наук відрізняється. Галузь права тлумачить

конфлікт як протиборство суб'єктів (носіїв) протиріч, протидія сторін, що переслідують цілі, що не співпадають або взаємно виключають один одного [62, с. 57].

Часто конфлікт має політичний вимір, оскільки соціальний конфлікт зачіпає управлінські системи, тому загрожує політичним правовідносинам. З огляду на зазначене вище, набуває значення інститут кваліфікації збройного конфлікту, який врегульовує відносини, що виникають в разі виникнення збройного конфлікту, існування стану війни без проведення бойових дій, притягнення до відповідальності та засудження воєнних злочинців.

У Женевських конвенціях 1949 року виділяють «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «неміжнародний збройний конфлікт» (ст. 3). У статті 1 Додаткового протоколу II встановлено ознаки збройного конфлікту неміжнародного характеру: він відбувається на території будь-якої сторони між її збройними силами й антиурядовими збройними групами або іншими організованими збройними угрупованнями, які перебувають під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дає їм змогу вести безперервні й погоджені збройні дії. Наявність перелічених вище підстав вказує на умови застосування норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів неміжнародного характеру [82, с. 139]. До збройних конфліктів неміжнародного характеру не належать випадки порушення внутрішнього порядку, напруженість, заворушення, окремі акти насильства тощо.

Загальновизнаним у доктрині міжнародного права є те, що застосування сили є більш широким поняттям, ніж акт агресії чи збройний напад. Разом з тим, як термінологічно, так і змістовно ці поняття є досить близькими, а тому потребують відповідного тлумачення їх змісту. Статут ООН не містить тлумачення цих термінів, тому важливим є Резолюція ГА ООН від 1974 р. «Визначення агресії». У ст. 3 цього документа перераховано та охарактеризовано акти агресії, окремі з яких можуть представляти собою збройне втручання чи збройний напад.

Поява різних варіантів поєднань воєнних і не воєнних форм і способів боротьби та їх удосконалення призвело до різного тлумачення терміна воєнний конфлікт. Загалом виділяють два основні підходи до даного визначення: 1) воєнний конфлікт є формою вирішення протиріч між державами або політичними силами всередині них з використанням засобів збройної боротьби; 2) передбачає воєнний конфлікт як багатовимірне соціальне явище, що поєднує різні форми протиборства [48, с. 150].

У національному законодавстві визначено воєнний конфлікт як «форму розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили». В Законі України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII основними видами воєнного конфлікту визначено війну та збройний конфлікт [6]. Відповідно до пункту 7 частини 1 статті 1 Закону під збройним конфліктом розуміється «збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)» [6].

На думку Л. Гончаренко та В. Абламської, ознаками воєнного конфлікту виступають: наявність суперечностей між- або внутрішньодержавного характеру; двостороннє застосування воєнної сили. У Оксфордському словнику збройний конфлікт визначається як «застосування збройної сили між державами або тривале збройне насильство між державними органами та організованими збройними групами або між групами всередині держави» [48, с. 149].

Таким чином, «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт» співвідносяться як ціле та частина, загальне й особливе. В умовах збройного конфлікту основним засобом досягнення цілей сторін конфлікту у сфері політичної влади виступає збройне протистояння, яке надає їм (сторонам) можливість реалізації власних інтересів за допомогою інформаційних, економічних, правових, силових ресурсів. Війна – це збройна боротьба двох і

більше держав, характеризується формальним актом її оголошення згідно з Гаазькими конвенціями 1907 р. [71, с. 95]. Отже, поняття «збройний конфлікт» є ширшим та включає поняття «війна», так як «збройний конфлікт міжнародного характеру» прирівнюється до «війни», що цілком відповідає нормам Гаазьких конвенцій 1907 р. Таким чином, заміна поняття «війна» на «збройний конфлікт» є виправданим з огляду на заборону застосування сили в Статуті ООН 1945 р. та загальновизнаної позиції в ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН що стосуються гуманітарного права.

У сучасних дослідженнях також виокремлюють локальні та інтернаціональні збройні конфлікти. Еволюція локальних військових конфліктів передбачає зміни у характері ведення бойових дій та вплив міжнародних правових механізмів на врегулювання конфліктів. В. В. Гутник та М. В. Буроменський виокремлюють інтернаціоналізований збройний конфлікт. Відповідно до позиції МКЧХ в інтернаціоналізованому збройному конфлікті можливі три ситуації, коли він: 1) залишається неміжнародним (одна або більше держав, або міжнародна організація втручаються з метою підтримки держави, яка бере участь у війні проти організованої збройної групи); 2) стає міжнародним (одна або кілька держав або міжнародна організація втручаються на підтримку організованої збройної групи, яка бере участь у війні проти урядових сил); 3) стає «змішаним» (залежно від характеру сторін збройного конфлікту)» [89, с. 740; 65, с. 322].

Важливим у цьому сенсі має обсяг контролю над окупованими територіями. Міжнародний Суд ООН визначив критерії для визнання наявності такого контролю, зокрема, військова підтримка сепаратистів, включно з: впливом на військову стратегію; постачанням зброї та іншої техніки; навчанням; артилерійським прикриттям; нарощуванням військ на кордоні; політична та економічна підтримка сепаратистів [129]. За таким підходом, фактично доведено, що на території України, з 2014 року відбувається міжнародний збройний конфлікт розв'язаний РФ. Спроби довести

зворотнє – існування внутрішньодержавного збройного конфлікту на території України не витримують критики.

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до класифікації воєнних конфліктів залежно від інтенсивності та обсягу дій: воєнні конфлікти, війна, прикордонне зіткнення, локальний конфлікт, воєнний переворот, теракт, внутрішньополітична криза, дипломатичне протистояння [55, с. 14]. Г.І. Луцишин звертає увагу на появу нових категорій у сфері збройних конфліктів, а саме «військова сутичка» та «військовий інцидент». [64, с. 132].

Воєнні конфлікти в тій чи іншій формі розпалюються кожного року і можуть мати серйозні наслідки. Проте з 2022 року головною подією у глобальному масштабі стала російсько-українська війна. Це війна без оголошення, із залученням усіх компонентів «війни четвертого покоління». Якщо у більшості випадків воєнні конфлікти обмежувалися кордонами держави або групи держав з «прозорими» кордонами за участю недержавних збройних угруповань, то ситуація в Україні є прикладом великої міждержавної війни за участю регулярної армії. Події в Україні призвели до краху багатьох уявлень, теорій і авторитетів у політичній і військовій сферах.

Стосовно учасників збройних конфліктів, то ними можуть бути виключно фізичні особи. Міжнародне гуманітарне право поділяє учасників збройних конфліктів на дві групи: комбатантів (воюючі), некомбатантів (ті, що сприяють, допомагають досягненню військової мети) та цивільні особи. Ключовим аспектом є визначення правового статусу учасників конфлікту, оскільки відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів I та II 1977 року, правове регулювання статусу комбатантів та некомбатантів істотно впливає на обсяг їхніх прав та обов'язків у межах воєнних дій [77, с. 81]. Належність до тієї чи іншої категорії визначає рівень захисту, передбаченого міжнародним гуманітарним правом, а також встановлює юридичну відповідальність за неправомірне використання статусу некомбатанта. В міжнародному праві визначаються категорії осіб, що користуються захистом норм міжнародного гуманітарного права, серед яких є

поранені, хворі, військовополонені. Цивільне населення відносять до жертв збройних конфліктів.

Аналізуючи українське законодавство, слід відмітити, що дефініція «жертва збройного конфлікту» в обсязі, який відповідав би нормам міжнародного права в ньому відсутня. Нині жертви збройного конфлікту згадані лише в наказі Міністерства оборони 2017 року [10] як простий перелік осіб, до яких належать поранені та хворі; особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); безвісно відсутні особи; загиблі (померлі); військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території.

Аналізуючи нормативні питання щодо жертви/потерпілого від збройного конфлікту в Україні, не можна оминути й деякі морально-етичні аспекти. Варто зазначити, що відповідно до міжнародних документів та світової практики, цивільне населення потребує захисту міжнародного гуманітарного права у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника; 2) коли воно потрапляє під владу супротивника (зокрема, коли опиняється на території супротивної держави) [49, с. 103]. У першому випадку мова йде про застосування зазначених нижче принципів розрізнення та пропорційності. У другому основним застосовним джерелом міжнародного гуманітарного права є Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка захищає осіб, які в будь-який час і за будь-яких обставин опиняються в конфлікті або окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами якої вони не є [49, с. 104].

Одним з актуальних питань є складна проблема морально-правового визнання жертвами міжнародного збройного конфлікту осіб, які співпрацювали з агресором на окупованих територіях. Постає питання застосування до таких осіб амністії після деокупації територій. Для визначення

статусу таких осіб особливого значення набуває роль, яку вони відігравали під час окупаційного режиму. З огляду на зазначене вище, цікавим є проведення опитування респондентів, у тому числі експертів-науковців у сфері права, щодо запитання: «Які категорії осіб повинні отримати правовий статус «жертва війни» та відповідні компенсації?». Організаторами були виокремлені п'ять груп осіб: 1) особи, які в результаті ведення бойових дій зазнали фізичної або матеріальної шкоди (100%); 2) потерпілі від воєнних злочинів (85,7%); 3) близькі особи загиблого військовослужбовця (57,1%); всі внутрішньо переміщені особи (28,6%); 4) особи, які проживали на тимчасово окупованій території (в окупації) (21,4%); 5) особи, які після 24.02.2022 р. виїхали за кордон та отримали статус біженця або тимчасовий захист (14,3%) [58, с. 70].

Наразі поняття «жертва збройного конфлікту» в національному законодавстві відсутнє. Проте запроваджуються окремі компенсаційні механізми для осіб, нерухоме майно яких було пошкоджено або знищено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

1.3. Співвідношення міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини

Проблема співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини є актуальною у міжнародно-правовій науці. Це пояснюється тим, що обидві системи права мають спільну гуманістичну спрямованість та орієнтовані на забезпечення захисту людини, її життя, здоров'я та гідності.

У міжнародно-правовій доктрині існують різні підходи до визначення співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Частина науковців розглядає міжнародне гуманітарне право як

спеціальну галузь міжнародного права, що застосовується виключно в умовах війни. Інші – наголошують на їх взаємодоповнюючій властивості. Так, МГП та МППЛ мають спільну мету – захист людської гідності, реалізують її різними правовими механізмами [70, с. 188].

Міжнародне гуманітарне право з давніх часів формувалося як право війни, основною метою якого було обмеження жорстокості збройних конфліктів і встановлення правил ведення бойових дій. МГП покликане мінімізувати наслідки війни для цивільного населення, поранених, хворих та військовополонених. Спрямоване на регулювання поведінки сторін конфлікту та визначення меж допустимого застосування сили.

МГП традиційно поділяється на «право Гааги» та «право Женеви». «Право Гааги» регулює методи та засоби ведення війни, встановлює обмеження у застосуванні окремих видів зброї, визначає правила ведення бойових дій. «Право Женеви» спрямоване на захист жертв війни – цивільного населення, військовополонених, поранених та хворих [69, с. 28]. В умовах збройних конфліктів ці дві складові МГП утворюють єдину систему міжнародного захисту людини.

На відміну від МГП міжнародне право прав людини є доволі новим інститутом, який почав формуватися після Другої світової війни як відповідь на масові порушення прав людини та злочини проти людяності. Його головною метою стало забезпечення міжнародних гарантій захисту людини від свавілля державної влади.

Важливу роль у формуванні МППЛ відіграло прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року, яка закріпила фундаментальні права і свободи людини незалежно від її громадянства, раси, мови чи релігії [20]. Основу цієї галузі права становлять Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них [18; 19; 21].

Тривалий час у міжнародно-правовій доктрині МГП та МППЛ розглядалися окремо. Панувала думка, що міжнародне право прав людини діє лише у мирний час, тоді як під час війни застосовуються виключно норми

МГП. Нині міжнародна практика свідчить про поступове зближення цих правових систем. Оскільки війни супроводжуються масовими порушеннями прав цивільного населення, а міжнародне співтовариство орієнтується на комплексний захист людини незалежно від умов, у яких вона перебуває.

МГП застосовується виключно в період (з моменту виникнення до завершення) міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту. Натомість міжнародне право прав людини має універсальний характер і діє постійно – як у мирний час, так і в умовах війни [45, с. 177–178].

Особливе значення у питанні співвідношення двох систем права має концепція *lex specialis*. Відповідно до неї МГП розглядається як спеціальне право щодо міжнародного права прав людини в умовах збройного конфлікту. Це означає, що МГП визначає правомірність застосування сили, статус учасників конфлікту та правила ведення бойових дій [82, с. 74].

Нині основою міжнародно-правової оцінки дій сторін збройного конфлікту є принципи розрізнення та пропорційності. Принцип розрізнення у МГП передбачає обов'язок сторін конфлікту чітко розрізняти цивільних осіб від комбатантів та здійснювати воєнні дії виключно проти військових цілей. Принцип пропорційності забороняє атаки, наслідком яких можуть стати надмірні втрати серед цивільного населення порівняно з очікуваною військовою перевагою [41, с. 36]. Науковці звертають увагу, що норми МГП базуються на балансі між принципом гуманності та військовою необхідністю. Військова необхідність допускає застосування сили для досягнення законної військової мети. При цьому не дозволяє використовувати методи або засоби ведення війни, які спричиняють надмірні страждання чи невинуваті втрати серед цивільного населення [82, с. 49]. У МППЛ подібний підхід значно обмежений, оскільки основним елементом залишається максимальний захист особи від свавільного втручання держави.

У міжнародній судовій практиці співвідношення МГП та МППЛ неодноразово ставало предметом розгляду. Міжнародний Суд ООН у Консультативному висновку щодо законності застосування ядерної зброї

підтвердив, що МППЛ продовжує діяти під час війни, а оцінка законності позбавлення життя повинна здійснюватися відповідно до норм МГП [45, с. 67].

Подібний підхід застосовує і ЄСПЛ. У справі «Hassan v. United Kingdom» Суд наголосив, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод повинна тлумачитися з урахуванням норм МГП [96]. Це рішення стало важливим для формування сучасної практики застосування прав людини під час збройних конфліктів.

На практиці провести чітку межу між МГП та МППЛ доволі складно. Особливо це помітно під час сучасних збройних конфліктів, де бойові дії фактично охоплюють усі сфери життя цивільного населення. До збройного протистояння армій додалися: руйнування енергетики, примусова депортація населення, інформаційний тиск, катування військовополонених, блокування гуманітарних коридорів, атаки на критичну інфраструктуру, що впливають на реалізацію базових прав людини. Такі злочини одночасно порушують норми МГП та МППЛ.

Характерною рисою сучасного міжнародного права є поступове зміщення акценту з абстрактного суверенітету держави на потребу захисту конкретної людини. Особливо це проявляється у питаннях поводження з цивільним населенням на окупованих територіях. МГП визначає загальні правила поведінки держави-окупанта, МППЛ значно ширше оцінює ситуацію з точки зору забезпечення права людини на життя, свободу пересування, доступ до медичної допомоги, освіти та належних умов існування. Фактично МППЛ дозволяє оцінити гуманітарні наслідки окупації як збройного конфлікту, так і системного порушення прав людини.

Показовим у цьому контексті є підхід ЄСПЛ, який у своїй практиці поступово розширює межі застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час збройних конфліктів. Навіть під час війни держава не звільняється від відповідальності за дотримання основоположних прав людини на територіях, які перебувають під її фактичним контролем. Оскільки повністю уникнути людських жертв під час збройного конфлікту

неможливо, тому основним завданням є мінімізація страждань та встановлення певних меж допустимого насильства. Зокрема, загибель цивільних осіб внаслідок ракетного удару може одночасно розглядатися як порушення принципу пропорційності у МГП та як порушення права на життя у МППЛ.

Сучасні реалії збройних конфліктів включають інформаційні операції, кібератаки, використання приватних військових структур або непряме втручання у внутрішні справи іншої держави. Зазначені чинники створюють ситуацію, коли визначити момент початку чи завершення конфлікту стає надзвичайно складно. У таких умовах МГП не завжди може оперативно реагувати на нові форми загроз, тоді як МППЛ продовжує діяти постійно. У контексті російсько-української війни ця проблема проявляється особливо чітко.

Суперечності між МГП та МППЛ найбільш помітні у питаннях застосування сили під час збройного конфлікту. МППЛ має пріоритет охорони життя людини та розглядає застосування смертельної сили як винятковий захід, допустимий лише за умов крайньої необхідності. Натомість МГП визнає застосування сили невід'ємною складовою війни та встановлює межі допустимого насильства у процесі ведення бойових дій.

Помітні відмінності існують і у сфері затримання осіб під час війни. Міжнародне гуманітарне право допускає інтернування військовополонених та окремих категорій цивільних осіб з міркувань безпеки [68, с. 350]. Таке затримання не потребує класичної кримінальної процедури або обов'язкового пред'явлення обвинувачення. Натомість МППЛ закріплює право особи на свободу та особисту недоторканність, право на судовий контроль за затриманням і право на справедливий судовий розгляд [71, с. 47].

Проблема поєднання цих підходів неодноразово ставала предметом міжнародної судової практики. У справі «Hassan v. United Kingdom» ЄСПЛ фактично визнав можливість затримання осіб відповідно до норм МГП під час міжнародного збройного конфлікту [96]. Суд дійшов висновку, що положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод повинні тлумачитися з урахуванням специфіки МГП.

Складним залишається і питання територіальної дії міжнародного права прав людини. Традиційно міжнародні договори у сфері прав людини пов'язували відповідальність держави з її територіальною юрисдикцією. Міжнародні конфлікти показали, що держава може здійснювати фактичний контроль над територіями або особами за межами власних кордонів. У таких випадках міжнародна практика поступово визнає поширення міжнародно-правових зобов'язань держави і на ці території.

У справі «Al-Skeini and Others v. United Kingdom» ЄСПЛ встановив, що відповідальність держави може виникати за межами її території, якщо вона здійснює ефективний контроль над певною територією або особами [67, с. 218]. Це рішення суттєво вплинуло на сучасну практику міжнародного права, особливо у справах, пов'язаних із військовими операціями та окупацією територій.

Під час російсько-української війни питання екстериторіальної відповідальності держави набуло особливої актуальності. Окуповані території України фактично перебувають під контролем РФ, що створює підстави для покладення на державу-окупанта міжнародно-правових обов'язків щодо забезпечення прав цивільного населення. Йдеться не лише про дотримання норм МГП, а й про забезпечення базових прав людини.

Нормативно-правова база, що застосовується для врегулювання збройного конфлікту в Україні, є складною та багатогранною. Регулюється різними міжнародними конвенціями та національним законодавством – саме ця база має вирішальне значення для визначення ведення бойових дій та захисту прав і добробуту тих, хто постраждав від конфлікту.

Її основу становлять чотири Женевські конвенції 1949 року і Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [14]. На конфлікт також впливають різні міжнародні договори у сфері МГП та МППЛ, учасниками яких є Україна і російська федерація. Крім того, конфлікт в Україні регулюється кількома договорами, пов'язаними із застосуванням зброї та

воєнної окупації. Встановлюють абсолютну заборону на конкретні види зброї або регулюють її використання на основі ратифікації державами певних конвенцій. У цих договорах також викладені норми МППЛ, які зазвичай застосовуються навіть у ситуаціях збройного конфлікту.

Після початку збройних конфліктів стало очевидно, що міжнародне гуманітарне право не здатне самотійно охопити всі гуманітарні проблеми, які виникають під час війни. Більшість норм цієї галузі створювалися у період, коли війна сприймалася переважно як зіткнення регулярних армій. Конфлікти мають інший характер – бойові дії ведуться у містах, цивільне населення постійно перебуває у зоні ризику, а наслідки війни виходять далеко за межі безпосереднього застосування зброї. Наприклад, руйнування систем енергопостачання або водозабезпечення складно оцінювати виключно як питання воєнної необхідності. Наслідки таких дій безпосередньо стосуються права людини на життя, здоров'я та належні умови існування. У подібних ситуаціях гуманітарне право та право прав людини фактично діють одночасно.

Помітно змінився і сам підхід міжнародних судових установ. Якщо раніше міжнародні суди переважно уникали прямого застосування МГП у справах про порушення прав людини, то сьогодні ЄСПЛ частіше використовує норми МГП для тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це особливо помітно у справах, пов'язаних із військовими операціями, окупацією територій та поводженням із цивільним населенням [99; 110; 111].

Особливо складною ця проблема є в умовах ведення бойових дій у густонаселених містах. Війни дедалі частіше відбуваються в урбанізованому середовищі, де цивільна та військова інфраструктура можуть перебувати поруч. Російсько-українська війна продемонструвала ще одну важливу тенденцію – поступове стирання межі між військовими та невійськовими засобами впливу. Енергетичний тиск, кібератаки, інформаційні кампанії, блокування гуманітарних маршрутів або примусове переміщення населення мають безпосередній вплив на права людини, хоча не завжди прямо

регулюються класичними нормами МГП. У таких умовах МППЛ дозволяє ширше оцінювати наслідки подібних дій для цивільного населення.

Таким чином, зміна характеру конфліктів суттєво вплинула і на розуміння міжнародного захисту людини під час війни. МГП не створювалося для врегулювання подібних масштабних гуманітарних криз. Більшість його норм були спрямовані на обмеження безпосереднього насильства під час війни. Натомість міжнародне право прав людини дає можливість ширше оцінювати гуманітарні наслідки конфлікту, включаючи довготривалий вплив війни на умови життя населення.

Показовою у цьому контексті є ситуація із внутрішньо переміщеними особами. Міжнародне гуманітарне право забороняє примусове переміщення цивільного населення, окрім випадків абсолютної необхідності [65, с. 89].

Після початку повномасштабної війни Україна зіткнулася з однією з найбільших хвиль внутрішнього переміщення населення у Європі за останні десятиліття. Мільйони людей були змушені залишити свої домівки через активні бойові дії, окупацію територій або загрозу для життя. У таких умовах проблема міжнародного захисту людини вже не обмежується лише питанням фізичної безпеки. Йдеться також про забезпечення мінімальних умов для існування та відновлення нормального життя. Інформаційний простір перетворився на окрему сферу протистояння, а дезінформація та психологічний тиск дедалі частіше використовуються як елемент війни. Подібні дії можуть прямо не порушувати класичні норми міжнародного гуманітарного права, суттєво впливають на права людини - насамперед право на інформацію, безпеку та психологічну недоторканність. Поступово формується підхід, відповідно до якого гуманітарний захист людини включає не лише фізичну безпеку, а й захист умов нормального існування особи навіть у період війни. Воно встановлює межі допустимого застосування сили, правила поводження з військовополоненими, статус окупованих територій та порядок функціонування гуманітарних місій. Без цих норм міжнародне право втратило б можливість хоча б частково обмежувати наслідки війни.

Практика міжнародних судових установ також підтверджує поступове зближення цих двох галузей міжнародного права. ЄСПЛ, Міжнародний Суд ООН та інші міжнародні інституції дедалі частіше використовують комплексний підхід до оцінки подій під час війни, враховуючи одночасно норми гуманітарного права та міжнародні стандарти захисту прав людини.

Висновки до розділу 1

Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів ґрунтується на системі універсальних та регіональних міжнародно-правових актів, які визначають мінімальні стандарти поведінки з людиною під час війни. Держави, навіть за умов надзвичайного чи воєнного стану, не звільняються від обов'язку дотримуватись і захищати фундаментальні права людини.

До переліку прав, які не підлягають жодним обмеженням навіть у період збройного конфлікту є: право на життя, заборона катувань, рабства, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Адаптація МГП у національну правову систему України вимагає ретельного перенесення міжнародних норм у національне законодавство; приведення національної правової системи у відповідність до норм МГП; реалізації відповідної профільної політики та у судовій практиці.

МГП та МППЛ у умовах перебувають у тісному взаємозв'язку та дедалі частіше застосовуються комплексно, мають взаємодоповнюючий і синергетичний характер. Попри різний історичний розвиток, сферу регулювання та механізми реалізації, обидві системи права мають спільну мету – забезпечення захисту життя, гідності людини та безпеки особливо в умовах збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО - ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Поняття міжнародно - правового механізму захисту прав людини

У науковій літературі питанням визначення поняття «механізм захисту прав людини» приділяли увагу науковці: С. С. Бідняк, М. В. Буроменський, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. П., Є. А. Єремєєва, М. І. Топольницька, К. Ю Примаков та інші.

Механізм захисту прав людини автори тлумачать у широкому та вузькому аспектах. У широкому розумінні цей механізм охоплює розгалужену мережу соціальних інститутів, правових рамок та заходів захисту (включаючи судові, адміністративні, цивільні, кримінальні тощо). Метою створення механізму захисту прав людини є забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина. У вузькому розумінні механізм захисту прав людини – сукупність гарантій, спрямованих на захист порушених прав і свобод людини. Сфера забезпечення гарантій прав людини передбачає складну взаємодію суб'єктів, які здійснюють правозахисну діяльність через застосування різноманітних форм та методів захисту прав людини. Форми означають правові передумови, необхідні для захисту порушених прав, тоді як методи охоплюють різноманітні засоби, за допомогою яких учасники правозахисної діяльності можуть захищати основоположні права і свободи людини [51, с. 54-55].

На практиці безпосередня дія механізму захисту прав полягає в тому, що суб'єкти правозахисної діяльності (адвокат, суд, міжнародна чи громадська організація тощо), перебувають в певних правових умовах (форма захисту) і використовують встановлені засоби або способи захисту.

Є. А. Єремєєва, вважає важливою складовою цієї концепції є чотири рівні захисту прав людини та видів гарантій, де критерієм класифікації є сфера їх застосування. До таких автор відносить: 1) міжнародні гарантії; 2) внутрішньодержавні гарантії; 3) регіональні гарантії прав людини і громадянина, що забезпечують реалізацію прав на території певного регіону; 4) місцеві гарантії, що застосовуються на муніципальному рівні. Відповідно кожному виду гарантій відповідає певний механізм захисту прав: міжнародний, національний, регіональний та місцевий [54, с. 2].

На думку О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань, за цим підходом необхідно враховувати, що: 1) встановлення правових норм, які визначають права і свободи людини і громадянина залежить від суб'єктів, а саме потребує активності політичної волі правлячої еліти, політичних партій та організацій громадянського суспільства; 2) ефективність функціонування механізму захисту прав людини залежить від різних соціальних інститутів; 3) значним викликом у захисті прав людини в країнах, що розвиваються, таких як Україна, є ефективність цих механізмів [52, с. 20].

У період воєнного стану забезпечення прав людини вимагає ефективне функціонування інституційних механізмів контролю і реагування на різноманітні виклики. Як на національному, так і на міжнародному, вони взаємодіють, забезпечуючи комплексну систему захисту прав і свобод людини навіть у період дії воєнного стану.

На національному рівні основним інституційним гарантом дотримання прав і свобод людини є Верховна Рада України, яка згідно зі ст. 85 Конституції України [1] здійснює парламентський контроль, у тому числі за діяльністю органів виконавчої влади під час правового режиму воєнного стану. Недоліком цього контролю є обмежений характер, який продиктований пріоритетністю оборонних рішень і зменшенням прозорості урядових процедур.

Особливу роль у період збройного конфлікту відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен). Омбудсмен здійснює моніторинг дотримання прав людини, зокрема щодо вразливих категорій осіб:

військовополонених, внутрішньо переміщених осіб, цивільних заручників і постраждалих від катувань.

Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції виконують свої повноваження щодо захисту прав людини під час воєнного стану. КС України здійснює оцінку конституційності обмежень прав людини. Слід звернути увагу, що діяльність судів у прифронтових і окупованих регіонах суттєво ускладнена, що, у свою чергу, обмежує доступ громадян до правосуддя. Тому все більшої актуальності набувають дистанційні (електронні) форми судочинства. Схожі моделі мали місце, наприклад, у Хорватії під час війни 1991–1995 рр. Інституційна система захисту прав людини базувалася на діяльності парламентського комітету з прав людини та омбудсмена. До його повноважень належало документування порушення гуманітарного права і співпраця з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії. Особлива увага приділялась забезпеченню прав внутрішньо переміщених осіб та військовополонених, а результати національного моніторингу передавалися до міжнародних інституцій ООН і Ради Європи [83, с. 148].

Наприклад, в Ізраїлі вироблена унікальна модель «юридичного балансу» між правами людини і національною безпекою. Верховний Суд Ізраїля розглядає петиції проти дій уряду, військових або спецслужб, що дозволяє контролювати пропорційність обмежень прав. Окрім того, Ізраїльський інститут омбудсмена має право вимагати перегляду адміністративних рішень у справах про порушення прав цивільного населення [88, с. 112].

Поява таких механізмів безпосередньо пов'язана зі зміною самого підходу до міжнародного права. Якщо раніше основна увага приділялася переважно взаємовідносинам між державами, то після Другої світової війни людина поступово почала визнаватися самостійною цінністю міжнародного права. Важливим етапом формування сучасної міжнародної системи захисту прав людини стало прийняття Статуту ООН та ЗДПЛ [20; 37]. Сучасний міжнародно-правовий механізм захисту прав людини являє собою складну

систему міжнародних норм, інституцій та процедур, за допомогою яких забезпечується міжнародний контроль за дотриманням прав людини, попередження порушень та реагування на них. До цього механізму входять міжнародні договори, міжнародні організації, судові установи, гуманітарні місії, міжнародні контрольні органи та спеціальні процедури міжнародного моніторингу [76, с. 418].

Таким чином, визначальною особливістю міжнародно-правового механізму є його одночасне функціонування на кількох рівнях. Складовими цього механізму є: а) міжнародне право, яким встановлюються загальні стандарти та міжнародні зобов'язання держав у сфері прав людини; б) міжнародні інституції, які здійснюють контроль за виконанням цих зобов'язань та можуть реагувати на випадки їх порушення. У сучасних умовах такий механізм поряд з дипломатичним впливом або міжнародним охоплює також гуманітарні місії та міжнародне кримінальне переслідування, міжнародне судочинство, застосування санкцій. Неефективність національних механізмів захисту прав людини у період війни виявляються через руйнування державних інституцій, надзвичайний правовий режим чи окупацію територій. За таких умов міжнародні механізми нерідко стають єдиною реальною формою міжнародного захисту цивільного населення.

Міжнародні інституції визначають міжнародні стандарти поведінки з людиною, закріплюють заборону катувань, насильства, дискримінації, незаконного позбавлення життя та інших грубих порушень прав людини [28; 29; 30]. Міжнародні механізми контролю фактично функціонують відповідно до міжнародних норм, але не гарантує їх автоматичного дотримання. Так, ООН, ЄСПЛ, МКС, МКЧХ та інші міжнародні структури сьогодні виконують ключову роль у міжнародному реагуванні на гуманітарні кризи та порушення прав людини.

Римський статут МКС, зокрема, вносить значний внесок у зміцнення міжнародної юрисдикції у сфері притягнення до відповідальності за вчинення злочинів проти людяності, воєнних злочинів та геноциду. Чим підкріплюються

міжнародні стандарти та забезпечуються засоби для притягнення до відповідальності порушників. Таким чином, МКС діє як глобальний механізм притягнення до відповідальності, доповнюючи національні правові системи та заповнюючи прогалини у застосуванні правосуддя.

У випадках, коли національні органи не здатні проводити ефективне розслідування або переслідування міжнародних злочинців, МКС втручається, щоб гарантувати притягнення до відповідальності. Такий взаємодоповнюючий підхід підкреслює кооперативний характер міжнародного правосуддя та слугує стимулом для держав зміцнювати свої правові системи, посилюючи зв'язок між міжнародним і національним правом.

Комплексний характер сучасного міжнародно-правового механізму охоплює гуманітарну допомогу, міжнародний моніторинг, евакуаційні місії, підтримку біженців та документування міжнародних злочинів.

Помітно змінилася і сама роль міжнародного контролю. Якщо раніше міжнародні механізми переважно реагували вже після вчинення порушення, то сьогодні дедалі більшого значення набувають превентивні механізми. Міжнародні організації активно використовують системи раннього попередження, гуманітарний моніторинг та міжнародне спостереження для запобігання масштабним гуманітарним кризам [45, с. 172].

Важливою складовою ефективності міжнародно-правових механізмів є активність співпраці держав та їх готовності виконувати міжнародні зобов'язання. При цьому міжнародні організації та судові установи не завжди мають дієві механізми примусового виконання власних рішень. Ця проблема проявляється під час масштабних збройних конфліктів особливо гостро. Сьогодні міжнародне право поступово формує більш складну систему впливу на держави та інших учасників конфлікту, а саме: міжнародний моніторинг, санкційні механізми, міжнародне кримінальне переслідування, гуманітарне реагування та міжнародний інформаційний контроль.

Складною залишається і проблема виконання рішень міжнародних судових установ. Міжнародний Суд ООН, ЄСПЛ чи МКС не мають власних

силових механізмів примусового виконання рішень. Роль міжнародного кримінального правосуддя у системі міжнародно-правового захисту прав людини зростає. У міжнародному праві сформований підхід, що особи, винні у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, не повинні уникати відповідальності незалежно від свого статусу чи політичного становища. Міжнародні механізми захисту прав людини сьогодні стикаються і з новими викликами, які не були характерними для попередніх етапів розвитку міжнародного права. Кібератаки, інформаційні операції, цифрове стеження та використання штучного інтелекту у військовій сфері створюють нові ризики для прав людини, міжнародне право поки що не має достатньо чітких механізмів реагування на подібні загрози [53, с. 15].

Міжнародна практика показує, що міжнародно-правовий механізм захисту прав людини перебуває у постійному розвитку. Зміна характеру війни, поява нових технологій та масштаб гуманітарних криз змушують міжнародне співтовариство адаптувати існуючі механізми міжнародного реагування до нових умов. У центрі цього процесу залишається необхідність забезпечення реального та ефективного захисту людини незалежно від форми чи масштабу збройного конфлікту.

Формально міжнародне право встановлює однакові стандарти для всіх держав, на практиці ефективність міжнародного захисту суттєво відрізняється залежно від характеру війни, рівня міжнародної підтримки та можливостей міжнародних організацій працювати безпосередньо на місці подій.

Це пов'язано з тим, що міжнародне право має складну систему процедур, погоджень та міжнародного реагування. Поки міжнародні організації збирають інформацію, готують звіти та ухвалюють рішення, гуманітарна ситуація може суттєво погіршитися. У подібних умовах частина населення може роками перебувати поза ефективним міжнародним контролем. Доступ міжнародних гуманітарних місій часто обмежується, а можливості оперативного реагування значно зменшуються.

Під час російсько - української війни ця проблема проявилася особливо гостро. Значна кількість населених пунктів тривалий час перебуває у зоні активних бойових дій або під окупацією, що суттєво ускладнює роботу міжнародних організацій. У багатьох випадках інформація про порушення прав людини ставала відомою лише після деокупації територій. Події у Бучі, Ізюмі чи Маріуполі показали, наскільки складним є міжнародний контроль у ситуації фактичної ізоляції території від зовнішнього гуманітарного доступу [53, с. 9].

Діяльність міжнародних судів, гуманітарних місій, правозахисних організацій та міжнародних політичних інституцій сьогодні фактично утворює єдину систему міжнародного реагування. Наприклад, матеріали гуманітарних місій можуть використовуватися у міжнародних кримінальних провадженнях, а рішення міжнародних судів впливають на подальшу діяльність міжнародних організацій та санкційну політику держав.

Однією з найбільших проблем функціонування міжнародно - правових механізмів залишається різниця між юридичним закріпленням прав людини та їх фактичним забезпеченням під час війни. Наявність міжнародних договорів, гуманітарних конвенцій чи міжнародних судів сама по собі не гарантує автоматичного захисту людини. Під час активних бойових дій право дуже часто стикається з реальністю, у якій швидкість воєнних процесів значно випереджає можливості міжнародного реагування.

У російсько - українській війні міжнародні правозахисні структури та гуманітарні організації зіткнулися з ситуацією, коли значна кількість доказів збиралася за допомогою відкритих джерел, супутникових знімків, фото - та відеофіксації. Фактично цифрові технології стали одним із ключових елементів міжнародного механізму документування воєнних злочинів. Це суттєво змінило сам підхід до міжнародного гуманітарного контролю та міжнародного правосуддя [53, с. 12].

Помітно змінилася і роль міжнародних неурядових організацій. Якщо раніше ключовими учасниками міжнародного реагування залишалися

переважно міждержавні структури, то сьогодні правозахисні та гуманітарні організації часто виконують одну з головних функцій у сфері міжнародного захисту прав людини. Саме вони здійснюють документування злочинів, пошук зниклих осіб, евакуацію населення та надають гуманітарну допомогу у районах бойових дій.

Раніше значна частина доказів збиралася вже після завершення конфлікту. Сьогодні документування відбувається практично паралельно з розвитком подій. Міжнародні організації, журналісти, правозахисники та слідчі групи фіксують наслідки обстрілів, збирають цифрові матеріали та свідчення постраждалих осіб у режимі реального часу. Це значно підвищує можливості міжнародного кримінального переслідування у майбутньому.

Велика кількість інформації потребує ретельної перевірки, а використання цифрових матеріалів у міжнародних судових процесах вимагає дотримання складних процедур доказування.

Помітно, що сучасний міжнародний захист прав людини вже не обмежується лише реагуванням на окремі порушення. Фактично формується система постійного міжнародного гуманітарного супроводу конфлікту, у межах якої міжнародні організації, судові установи, гуманітарні місії та правозахисні структури взаємодіють між собою на всіх етапах - від моніторингу ситуації до документування злочинів і подальшого відновлення прав постраждалих осіб.

Складним залишається питання співвідношення міжнародного гуманітарного реагування та державного суверенітету. У багатьох випадках держава сприймає активне міжнародне втручання як посягання на внутрішні справи, навіть якщо йдеться про гуманітарну діяльність або міжнародний моніторинг.

Помітно, що міжнародний захист прав людини поступово переходить від вузького реагування на окремі порушення до більш широкого підходу, пов'язаного із забезпеченням гуманітарної безпеки людини загалом. У центрі уваги перебуває вже не лише факт порушення конкретної норми міжнародного

права, а реальний стан людини в умовах конфлікту - можливість жити у безпечному середовищі, мати доступ до базових послуг та зберігати людську гідність навіть під час війни. Сучасний міжнародний захист прав людини дедалі більше поєднує елементи гуманітарного права, міжнародного кримінального правосуддя, правозахисної діяльності, гуманітарної допомоги та міжнародного моніторингу.

Фактично рівень міжнародного захисту людини сьогодні значною мірою залежить і від політичного значення конкретного конфлікту для міжнародного співтовариства. Чим активніше міжнародні організації, держави та медіа залучені до висвітлення подій, тим більше можливостей для міжнародного контролю та гуманітарної підтримки населення. У конфліктах, які залишаються поза глобальною увагою, цивільне населення часто опиняється у значно складнішому становищі.

Проблемною залишається і темпоральні межі міжнародних процедур. Для ухвалення рішень міжнародними організаціями нерідко потрібен тривалий час: проведення консультацій, підготовка звітів, погодження позицій держав та збір доказів. Гуманітарна ситуація під час війни змінюється надзвичайно швидко. За кілька днів або навіть годин масштаби гуманітарної катастрофи можуть суттєво зрости.

Помітно змінилося і ставлення до ролі цивільного населення у системі міжнародного гуманітарного захисту. Якщо раніше цивільні особи здебільшого розглядалися як пасивні жертви конфлікту, то сьогодні міжнародні організації дедалі частіше залучають місцеве населення до гуманітарних процесів, а саме документування порушень, волонтерської діяльності, евакуаційних заходів та підтримки постраждалих осіб.

Війна в Україні продемонструвала надзвичайно важливу роль громадянського суспільства у забезпеченні гуманітарної підтримки населення. Волонтерські ініціативи, правозахисні організації та місцеві гуманітарні структури у багатьох випадках реагували значно швидше, ніж великі міжнародні інституції. Це показало, що ефективність міжнародного механізму

захисту прав людини сьогодні значною мірою залежить від взаємодії міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Універсальні документи (Женевські конвенції) забезпечують мінімальні стандарти гуманного поводження під час збройних конфліктів, а ЗДПЛ зміцнює ідею універсальності та неподільності прав людини. Римський статут МКС додає до цього механізм судового переслідування та підзвітності на міжнародному рівні, забезпечуючи покарання найсерйозніших злочинів.

Показовими є особливості адаптації універсальних норм до функціонування регіональних систем прав людини – в Європі, Африці та Америці відповідно до конкретних регіональних потреб. Європейська система, наприклад, підтримує сильний судовий механізм через ЄСПЛ, забезпечуючи, щоб права, закріплені в Європейській конвенції, були реально захищені. В Африці, Африканська комісія з прав людини і народів займається моніторингом та просуванням прав на континенті, розглядаючи колективні та індивідуальні права в рамках ширшого контексту розвитку та соціальної справедливості. Американська конвенція пропонує подібні гарантії на заході, наголошуючи на значенні регіональної співпраці у захисті прав людини. Міжнародно - правовий механізм захисту прав людини поступово перетворюється на багаторівневу систему, у якій поєднуються міжнародне право, гуманітарна діяльність, міжнародний контроль, інформаційні технології та діяльність громадянського суспільства. Саме така взаємодія дозволяє більш ефективно реагувати на гуманітарні наслідки збройних конфліктів та забезпечувати хоча б мінімальний рівень захисту людини в умовах війни.

2.2. Міжнародні механізми контролю за дотриманням прав людини

Ефективність міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів значною мірою залежить від існування механізмів міжнародного

контролю. Саме вони забезпечують спостереження за дотриманням міжнародних гуманітарних норм, фіксацію порушень, міжнародне реагування та формування доказової бази для подальшого притягнення винних осіб до відповідальності. Без системи міжнародного контролю значна частина норм МГП та МППЛ фактично залишалася б декларативною.

Під міжнародним контролем за дотриманням прав людини розуміють діяльність міжнародних організацій та їх органів з перевірки виконання державами договірних та інших міжнародних зобов'язань, наслідки якої можуть мати обов'язковий чи рекомендаційний характер. Особливість міжнародного контролю у сфері прав людини полягає у тому, що він здійснюється одночасно кількома категоріями міжнародних інституцій, які складають систему захисту прав людини. До них належать міжнародні організації, міжнародні судові установи, спеціальні моніторингові місії, гуманітарні організації та міжнародні правозахисні структури. Кожен із цих механізмів має власні повноваження, процедури та способи реагування на порушення прав людини.

У наукових джерел міститься класифікація, що передбачає поділ органів міжнародного контролю на два рівні: універсальні та регіональні.

Міжнародні правові норми щодо захисту прав людини встановлюються через поєднання універсальних і регіональних міжнародних угод з прав людини. Ці договори розробляються країнами, які є членами різних регіональних організацій, таких як ОАД, Африканський Союз, ЄС, Рада Європи та інші. Серед регіональних стандартів захисту прав людини під час збройних конфліктів у сфері захисту прав людини європейська система є взірцем ефективності та свідченням безперервного прогресу історичного розвитку.

Центральне місце у системі міжнародного контролю займає універсальна за своїм правовим статусом – ООН. Історично такі основні органи ООН, як Генеральна Асамблея, Рада з прав людини (допоміжний орган ООН, що був створений у 2006 році на заміну Комісії з прав людини),

підкреслювали, що під час збройних протистоянь воюючі сторони пов'язані юридичними зобов'язаннями захищати права тих, хто постраждав від зіткнень. Саме в межах ООН функціонує значна кількість механізмів моніторингу прав людини, включаючи Раду ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини та спеціальні міжнародні комісії з розслідування порушень гуманітарного права [56]. Ці структури здійснюють збір інформації про порушення прав людини, готують міжнародні доповіді та формують рекомендації для держав і міжнародного співтовариства.

Вперше питання про необхідність збільшення ефективності роботи органів, що здійснюють захист прав людини було розглянуто ГА ООН, яка з прийняттям резолюції 37/44 від 3 грудня 1982 р. постійно здійснювала моніторинг питання щодо ефективного здійснення міжнародних договорів з прав людини, включаючи зобов'язання за поданням доповідей у відповідності з міжнародними документами.

Під час війни в Україні Управління Верховного комісара ООН з прав людини регулярно здійснює моніторинг гуманітарної ситуації та фіксує випадки загибелі цивільного населення, руйнування цивільної інфраструктури, катувань та інших порушень міжнародного права [73, с. 134]. Подібні звіти мають важливе значення не лише для міжнародної оцінки конфлікту, а і для подальших міжнародних розслідувань та притягнень до відповідальності.

МКС розглядає міждержавні та індивідуальні скарги щодо порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [29]. Його практика суттєво впливає на розвиток міжнародних стандартів захисту прав людини під час конфліктів. МКС розглядає спори між державами щодо порушення міжнародного права та може застосовувати тимчасові заходи для запобігання подальшим порушенням прав людини [70, с. 327]. Хоча рішення МКС переважно мають міждержавний характер, вони відіграють значну роль у міжнародній правовій оцінці конфліктів.

Діяльність МКС спрямована на притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноциді [36]. На відміну від інших міжнародних механізмів, МКС безпосередньо орієнтований на кримінальне переслідування конкретних осіб, а не лише на міжнародну оцінку дій держав. Міжнародний контроль дедалі частіше поєднує правові та гуманітарні механізми реагування.

Міжнародні гуманітарні організації не лише надають допомогу постраждалому населенню, а й виконують функцію міжнародного моніторингу. Особливо важливою у цьому контексті є діяльність МКЧХ, який здійснює контроль за умовами утримання військовополонених, сприяє обміну інформацією про зниклих осіб та контролює дотримання гуманітарних норм сторонами конфлікту [41, с. 238].

Міжнародний контроль у сфері прав людини дедалі більше залежить від швидкості обробки інформації. Під час конфліктів кількість повідомлень про можливі порушення настільки велика, що міжнародні організації змушені формувати окремі аналітичні системи для перевірки та систематизації доказів. Цифрові докази, відеозаписи, супутникові дані, свідчення очевидців, матеріали журналістських розслідувань та цифрові архіви сьогодні стали повноцінною частиною міжнародного моніторингу.

Якщо раніше основним джерелом інформації були офіційні міждержавні повідомлення або робота міжнародних місій на місці подій, то зараз значна частина доказів формується ще до прибуття міжнародних спостерігачів. У багатьох випадках міжнародні організації вже мають доступ до фото – та відеоматеріалів майже одразу після події.

Велика кількість цифрової інформації створює нову проблему – ризик маніпуляцій та дезінформації, що ставить під загрозу належність цих доказів. Частина матеріалів може бути змінена, вирвана з контексту або навмисно використана для інформаційного впливу. Саме тому міжнародні механізми контролю сьогодні дедалі більше поєднують юридичний аналіз із цифровою експертизою та технічною перевіркою доказів.

Важливо й те, що міжнародний контроль стосується не лише фактів фізичного насильства. Значна увага приділяється умовам життя цивільного населення - доступу до медицини, електроенергії, водопостачання, освіти та гуманітарної допомоги. Руйнування критичної інфраструктури розглядається міжнародними організаціями як фактор, що прямо впливає на реалізацію фундаментальних прав людини [56; 57].

Окремим напрямом міжнародного контролю стала фіксація порушень щодо дітей. Міжнародні організації документують випадки загибелі дітей, пошкодження навчальних закладів, примусового переміщення та обмеження доступу до освіти. Подібна практика пов'язана з тим, що наслідки війни для дітей мають довгостроковий характер і впливають на майбутній розвиток суспільства загалом.

Серйозною проблемою залишається контроль за дотриманням прав людини у місцях несвободи – під час утримання військовополонених або цивільних осіб. Доступ міжнародних організацій до таких об'єктів часто обмежується, а інформація про умови утримання надходить із запізненням. Значна частина зібраних матеріалів використовується у майбутніх міжнародних кримінальних провадженнях. Саме тому міжнародні організації приділяють увагу правильному оформленню доказів, їх збереженню та перевірці відповідно до міжнародних процесуальних стандартів.

Поступово формується ситуація, коли міжнародний контроль під час війни фактично стає безперервним процесом. Моніторинг гуманітарної ситуації, збір доказів, міжнародна звітність та цифрове документування сьогодні здійснюються одночасно з розвитком самого конфлікту. Це суттєво впливає і на міжнародне правосуддя, і на загальний рівень міжнародної відповідальності за порушення прав людини.

Механізми міжнародного контролю поступово почали впливати і на підходи держав до ведення самих бойових дій. Усвідомлення того, що інформація про можливі порушення швидко стає предметом міжнародного розслідування, змушує держави більше уваги приділяти питанням дотримання

гуманітарних стандартів та документуванню власних військових операцій. Особливо це стосується застосування високоточної зброї, проведення евакуаційних заходів та роботи з цивільним населенням у зоні конфлікту.

Недержавні збройні формування, приватні військові структури або терористичні організації часто фактично перебувають поза класичними механізмами міжнародної відповідальності. Це суттєво ускладнює міжнародне реагування, оскільки значна частина гуманітарних порушень у конфліктах здійснюється саме такими суб'єктами. Тому міжнародні організації змушені шукати нові способи впливу: через санкційні механізми, міжнародну ізоляцію, фінансові обмеження або міжнародне кримінальне переслідування окремих осіб. Навіть за таких умов можливості міжнародного контролю залишаються обмеженими, особливо коли йдеться про території, де відсутній ефективний міжнародний доступ.

Складною залишається і проблема політичного впливу на міжнародні механізми контролю. Діяльність міжнародних організацій часто залежить від позиції держав-членів, міжнародної підтримки та фінансування.

Попри це міжнародний контроль залишається одним із небагатьох інструментів, який дозволяє забезпечувати хоча б часткову міжнародну відповідальність під час війни. Навіть якщо міжнародні механізми не можуть негайно припинити порушення, вони формують міжнародну доказову базу, забезпечують міжнародний тиск та створюють умови для подальшого притягнення винних осіб до відповідальності.

Помітну роль у міжнародному контролі відіграє і співпраця між державами. Спільні слідчі групи, міжнародний обмін доказами та координація розслідувань дозволяють швидше документувати міжнародні злочини та формувати єдину систему міжнародного реагування. Після початку війни в Україні міжнародна співпраця у сфері документування воєнних злочинів стала однією з найбільш масштабних за останні роки [68, с. 345].

Міжнародний контроль має значення не лише для встановлення юридичної відповідальності. Його результати впливають і на гуманітарну

політику, міжнародну допомогу, санкційні рішення та подальше післявоєнне відновлення. Звіти міжнародних організацій часто стають підставою для рішень міжнародних фінансових структур, гуманітарних програм та міжнародних політичних ініціатив. Навіть за наявності міжнародних конвенцій та усталених принципів міжнародного права держави нерідко по-різному оцінюють межі допустимого застосування сили, статус окремих об'єктів або правомірність певних військових дій. Правозахисні організації, незалежні журналісти, волонтери та місцеві гуманітарні організації нерідко першими збирають інформацію про порушення прав людини. У багатьох випадках саме їх матеріали стають основою для подальших міжнародних розслідувань або використовуються міжнародними організаціями як додаткові джерела доказів.

Складність полягає у тому, що сучасна війна дедалі рідше має чіткий поділ між військовими та цивільними елементами. Частина критичної інфраструктури одночасно використовується як для потреб населення, так і для забезпечення обороноздатності держави. Це створює складні питання щодо визначення військової необхідності та пропорційності ударів. Саме тому міжнародний контроль сьогодні значною мірою ґрунтується на комплексному аналізі наслідків конкретних дій для цивільного населення.

Під час війни в Україні міжнародні організації неодноразово звертали увагу на гуманітарні наслідки атак по енергетичній інфраструктурі. Навіть у випадках, коли подібні об'єкти можуть мати значення для функціонування держави, їх масове пошкодження створює загрозу для мільйонів цивільних осіб (дітей, осіб похилого віку) – особливо взимку або у великих містах [56; 57].

Обмеження доступу журналістів, міжнародних місій та правозахисних організацій значно ускладнює отримання об'єктивної інформації про становище населення. У подібних умовах міжнародний контроль часто базується на непрямих доказах – свідченнях осіб, які виїхали з окупації, супутникових матеріалах або цифрових джерелах.

При цьому міжнародні організації дедалі більше стикаються із потребою працювати у ситуації постійної інформаційної невизначеності. Частина подій може бути підтверджена лише через тривалий час після їх фактичного вчинення.

Помітно змінився і сам характер міжнародної присутності у конфліктах. Якщо раніше міжнародний контроль часто асоціювався з роботою невеликих місій спостерігачів, то сьогодні він включає масштабні мережі аналітичних центрів, цифрових лабораторій, правозахисних структур та спеціалізованих слідчих груп. У міжнародному гуманітарному реагуванні дедалі більшу роль відіграють фахівці з цифрової криміналістики, супутникового аналізу та обробки великих масивів даних. Цифрові докази, відеозаписи тощо, повідомлення очевидців та онлайн – трансляції дозволяють міжнародним організаціям швидше отримувати інформацію про події у зоні конфлікту. Водночас це створює і додаткові ризики – необхідність перевірки автентичності матеріалів та захисту персональних даних постраждалих осіб.

Практика міжнародних судів, висновки моніторингових місій та діяльність міжнародних організацій фактично формують сучасне розуміння допустимих меж ведення війни. Саме через механізми міжнародного контролю міжнародне право адаптується до нових форм конфліктів та гуманітарних викликів. Набуває все більшого значення та виходить далеко за межі окремих міжнародних процедур. Міжнародний контроль забезпечує збереження міжнародної правової оцінки війни та гуманітарних наслідків для цивільного населення. Матеріали міжнародних розслідувань, звіти гуманітарних місій та рішення міжнародних судових установ часто стають основою для національних кримінальних проваджень або змін у внутрішньому законодавстві.

У випадку України міжнародне документування воєнних злочинів активно використовується у роботі національних правоохоронних органів та прокуратури. Співпраця із міжнародними слідчими групами дозволяє поєднувати з національними механізмами кримінального переслідування й

міжнародні стандарти доказування. Це створює більш широку систему відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права [57, с. 24].

Окремим напрямом міжнародного контролю стала фіксація культурних та гуманітарних втрат. Руйнування пам'яток культури, музеїв, релігійних споруд чи історичних об'єктів сьогодні розглядається не лише як матеріальна шкода, а і як посягання на культурну ідентичність населення.

Війни також продемонстрували, наскільки сильно гуманітарна ситуація залежить від стабільності комунікацій та інформаційного доступу. Втрата зв'язку або блокування інформаційних каналів може призводити до ізоляції населення, ускладнювати евакуацію та перешкоджати роботі гуманітарних місій. Саме тому міжнародний контроль дедалі частіше включає оцінку стану інформаційної інфраструктури та доступу населення до комунікаційних засобів.

Сучасний міжнародний контроль уже не обмежується лише реакцією на окремі порушення. Нині відбувається формування постійної системи міжнародного спостереження за гуманітарною ситуацією під час конфлікту. До цього процесу залучені міжнародні організації, аналітичні центри та незалежні журналісти, судові інституції, гуманітарні місії, правозахисні структури. Саме така багаторівнева модель дозволяє міжнародному співтовариству отримувати більш повну картину гуманітарних наслідків війни.

Для постраждалого населення важливим є сам факт міжнародної уваги до подій та офіційного визнання порушень. Міжнародне документування злочинів створює відчуття того, що порушення не залишаються повністю безкарними або прихованими від світу. У багатьох випадках це має значення не менше, ніж безпосередні юридичні наслідки міжнародних розслідувань.

При цьому міжнародні механізми контролю постійно стикаються із необхідністю адаптації до нових форм конфліктів. Кібератаки, використання автономних технологій, інформаційні операції та цифрове стеження створюють нові типи гуманітарних ризиків, які не завжди прямо врегульовані міжнародним правом.

У підсумку міжнародний контроль за дотриманням прав людини під час війни перетворився на складну систему постійного міжнародного спостереження, документування та правової оцінки гуманітарної ситуації. Його значення полягає не лише у фіксації порушень, а і у формуванні міжнародної відповідальності, підтримці гуманітарного реагування та збереженні міжнародного правового порядку навіть в умовах масштабних збройних конфліктів.

Контроль за дотриманням прав людини під час війни дедалі частіше переходить із площини реакції на площину прогнозування ризиків. Міжнародні організації аналізують не лише вже зафіксовані порушення, а і фактори, які можуть спричинити нові гуманітарні кризи. До уваги береться інтенсивність бойових дій, стан критичної інфраструктури, масштаби переміщення населення, рівень доступу до медицини та продовольства. Такий підхід дозволяє готувати гуманітарне реагування ще до моменту різкого загострення ситуації.

Показовим стало використання супутникового моніторингу для оцінки стану цивільної інфраструктури. Руйнування мостів, енергетичних об'єктів або систем водопостачання сьогодні аналізується не лише як наслідок бойових дій, а і як показник потенційної гуманітарної небезпеки для населення.

Змінився і підхід до роботи з постраждалими особами. Раніше міжнародні структури переважно фіксували факт порушення, збирали свідчення та передавали інформацію до міжнародних інституцій. Зараз дедалі більше уваги приділяється довготривалій підтримці людини після пережитого насильства. Йдеться про психологічну допомогу, правовий супровід, підтримку сімей зниклих осіб та допомогу у відновленні документів або соціального статусу.

Складність становить ситуація із насильницькими зникненнями людей під час конфлікту. У багатьох випадках родини роками не мають інформації про місцеперебування своїх близьких. Це створює не лише гуманітарну, а і серйозну правову проблему. Міжнародні організації вимушені одночасно

працювати над пошуком осіб, збором інформації про місця утримання та документуванням можливих злочинів.

Помітно зріс рівень взаємодії між гуманітарними та юридичними механізмами. Інформація, зібрана волонтерами або медичними місіями, може використовуватися міжнародними слідчими групами. Матеріали журналістських розслідувань нерідко стають частиною доказової бази у міжнародних кримінальних провадженнях. При цьому, частина доказів може бути втрачена внаслідок постійних обстрілів, пожеж або руйнування будівель. У таких умовах швидкість збору інформації набуває критичного значення. Саме тому міжнародні структури дедалі активніше використовують мобільні групи документування та цифрові системи оперативного збереження даних.

Війна також показала, наскільки сильно гуманітарна ситуація залежить від функціонування місцевих громад. У багатьох випадках саме місцеві ініціативи забезпечують евакуацію людей, підтримку літніх осіб, доставку медикаментів або пошук зниклих мешканців. Міжнародні механізми контролю дедалі частіше співпрацюють з локальними гуманітарними мережами.

Суттєво змінився і характер доказів у міжнародних розслідуваннях. Якщо раніше основну роль відігравали письмові документи та офіційні свідчення, то зараз велике значення мають цифрові докази, цифрові сліди – геолокація, часові мітки, дані мобільного зв'язку, записи камер спостереження або супутникові матеріали. Це дозволяє більш точно відтворювати хронологію подій та перевіряти достовірність інформації і використовувати її як докази у суді.

Поступово формується нова модель міжнародного гуманітарного реагування, у якій контроль за дотриманням прав людини поєднується з оперативною аналітикою, цифровими технологіями та довготривалою підтримкою постраждалих осіб. Такий підхід значно відрізняється від класичних механізмів міжнародного спостереження, характерних для другої половини XX століття.

2.3. Захист цивільного населення під час конфліктів та окремих категорій осіб у конфліктах

Під час збройних конфліктів саме цивільне населення найчастіше зазнає найбільших втрат і гуманітарних наслідків війни. Якщо у конфліктах минулого основні бойові дії переважно відбувалися між регулярними арміями, то сьогодні війна дедалі частіше охоплює великі міста, цивільну інфраструктуру та райони щільного проживання населення.

Основу міжнародно - правового захисту цивільного населення становить Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року [28]. У ній закріплено обов'язок сторін конфлікту забезпечувати гуманне поводження з цивільними особами, заборону насильства, катувань, колективних покарань, депортації населення та інших дій, що створюють загрозу життю і безпеці людини. Конвенція також встановлює спеціальні гарантії для населення окупованих територій.

Особливе значення у міжнародному гуманітарному праві має принцип розрізнення між цивільними особами та комбатантами. Сторони конфлікту зобов'язані відрізняти цивільне населення від військових цілей та утримуватися від нападів на цивільних осіб [28]. На практиці саме порушення цього принципу стає однією з головних причин масштабних гуманітарних втрат під час воєн.

Складність полягає у тому, що сучасні бойові дії дедалі частіше ведуться у густонаселених районах. У таких умовах навіть удари по військових об'єктах можуть становити серйозну загрозу для цивільного населення. Руйнування житлових будинків, лікарень, шкіл, енергетичної інфраструктури та систем водопостачання безпосередньо впливають на можливість людей виживати у зоні конфлікту. Саме тому МГП забороняє напади, наслідки яких можуть бути невибірковими або непропорційними щодо цивільного населення [37, с. 102-104].

Російсько-українська війна стала одним із найбільш показових прикладів масштабного впливу бойових дій на цивільне населення. Значна кількість ударів була спрямована по об'єктах цивільної інфраструктури – житлових кварталах, лікарнях, енергетичних об'єктах та гуманітарних маршрутах. Подібні дії не лише створюють безпосередню загрозу життю цивільних осіб, а й формують довготривалу гуманітарну кризу [42, с. 87].

Відповідно до МГП держава-окупант зобов'язана забезпечувати безпеку цивільного населення та підтримувати належні умови життя на окупованій території [73, с. 134]. Забороняються примусова зміна громадянства, депортація населення, переслідування за політичними чи національними ознаками та інші форми тиску на цивільних осіб.

На практиці окупація майже завжди супроводжується суттєвими обмеженнями прав людини. Населення окупованих територій часто стикається з проблемами доступу до медичної допомоги, свободи пересування, освіти та гуманітарної підтримки. Крім того, у подібних умовах зростає ризик насильницьких зникнень, незаконних затримань та катувань цивільних осіб.

До них належать діти, жінки, особи похилого віку, особи з інвалідністю, біженці, внутрішньо переміщені особи та військовополонені. Для таких категорій міжнародне право передбачає додаткові гуманітарні гарантії та спеціальні механізми захисту [47, с. 119].

Найбільш уразливою категорією населення під час збройних конфліктів залишаються діти. Війна безпосередньо впливає не лише на їхню фізичну безпеку, а й на психічний стан, доступ до освіти, медичної допомоги та нормального розвитку. Конвенція про права дитини 1989 року встановлює обов'язок держав забезпечувати особливий захист дітей у період збройних конфліктів та вживати всіх можливих заходів для їх безпеки [13; 31].

Небезпеку становлять випадки примусової депортації дітей, їх незаконного переміщення або зміни громадянства. Подібні дії грубо порушують міжнародне гуманітарне право та міжнародні стандарти захисту прав дитини. Під час російсько - української війни питання незаконного

переміщення українських дітей набуло значного міжнародного резонансу та стало предметом міжнародного кримінального переслідування [56].

Попри формальну рівність у міжнародному праві, саме жінки часто стають жертвами сексуального насильства, примусової експлуатації, гуманітарної залежності та інших форм порушення прав людини. У конфліктах сексуальне насильство нерідко використовується як інструмент тиску на населення або засіб залякування. МГП прямо забороняє подібні дії та відносить їх до тяжких порушень гуманітарних норм [57].

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року встановлює вимоги щодо гуманного поводження, заборони катувань, приниження людської гідності та незаконного покарання військовополонених [30]. Військовополонені мають право на медичну допомогу, належні умови утримання та зв'язок із міжнародними гуманітарними організаціями.

На практиці порушення прав військовополонених залишаються однією з найбільш поширених проблем під час війни. Незаконне утримання, фізичне насильство, психологічний тиск та порушення умов утримання регулярно фіксуються міжнародними організаціями під час конфліктів. Роль у контролі за дотриманням прав військовополонених відіграє МКЧХ, який здійснює моніторинг місць утримання полонених та сприяє обміну інформацією про них [56; 57].

Суттєво зросло значення міжнародного захисту внутрішньо переміщених осіб та біженців. Сучасні війни супроводжуються масштабним переміщенням населення, яке змушене залишати місця постійного проживання через загрозу для життя. Такі особи часто втрачають житло, доступ до роботи, медичної допомоги та соціального забезпечення.

Міжнародний захист біженців базується на Конвенції про статус біженців 1951 року та інших міжнародних документах, які закріплюють принцип невислання та гарантують право особи шукати міжнародного захисту [22; 34]. Особливе значення цей механізм набув після початку

повномасштабної війни в Україні, коли мільйони людей були змушені виїхати за межі держави.

Міжнародний захист окремих категорій осіб під час війни не обмежується лише юридичними гарантіями. На практиці велике значення мають гуманітарні програми підтримки, евакуаційні заходи, психологічна допомога та міжнародні механізми відновлення прав постраждалих осіб. Проблеми захисту осіб з інвалідністю під час війни також набувають дедалі більшої актуальності. У період активних бойових дій такі особи часто не мають можливості самостійно евакуюватися, отримати медичну допомогу або забезпечити власні базові потреби. Руйнування транспортної інфраструктури, перебої з електропостачанням та нестача медикаментів створюють для них несе значно більші ризики, ніж для інших категорій населення.

Складною також залишається і ситуація осіб похилого віку, які під час конфліктів. Вони часто не мають доступу до належного догляду, медичної допомоги та соціальної підтримки. У багатьох випадках літні люди не можуть залишити небезпечні території через стан здоров'я або відсутність можливості евакуації. Саме тому міжнародні гуманітарні місії дедалі більше орієнтуються на адресну допомогу найбільш уразливим категоріям населення.

МГП забороняє напади на медичні установи, транспорт швидкої допомоги, гуманітарні місії та осіб, які надають медичну допомогу постраждалим [57]. Подібний захист пов'язаний із тим, що функціонування медичної системи під час війни безпосередньо впливає на рівень виживання цивільного населення.

Попри це сучасні конфлікти демонструють зростання кількості атак на медичну інфраструктуру. Руйнування лікарень, перешкоджання евакуації поранених або обмеження гуманітарного доступу створюють додаткову загрозу для цивільного населення. Під час війни в Україні міжнародні організації неодноразово фіксували удари по медичних закладах та об'єктах гуманітарної інфраструктури [97]. Представники медіа виконують важливу функцію документування подій та інформування міжнародного співтовариства

про гуманітарну ситуацію. МГП передбачає, що журналісти, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, користуються статусом цивільних осіб та повинні перебувати під міжнародним захистом.

Сучасні конфлікти показують, що гуманітарний захист цивільного населення вже не обмежується лише фізичною безпекою людини. Тривала війна впливає на всі сфери життя населення – освіту, психічне здоров'я, соціальні зв'язки, економічну стабільність та можливість нормального існування.

Помітно змінився і підхід до самої гуманітарної допомоги. Якщо раніше основною метою було забезпечення мінімального виживання населення, то сьогодні міжнародні організації дедалі більше уваги приділяють збереженню людської гідності та підтримці нормального функціонування суспільства навіть під час війни. Йдеться про підтримку освітнього процесу, психологічну реабілітацію дітей, інтеграцію біженців та допомогу у відновленні соціального середовища.

У конфліктах захист цивільного населення та окремих категорій осіб поступово перетворюється на один із головних критеріїв оцінки дотримання міжнародного гуманітарного права. Саме рівень безпеки цивільного населення, доступу до гуманітарної допомоги та дотримання базових прав людини сьогодні значною мірою визначає гуманітарні наслідки війни та ефективність міжнародного реагування на конфлікт.

Під час збройних конфліктів значення набуває питання доступу цивільного населення до гуманітарної допомоги. Від наявності продуктів харчування, медикаментів, питної води та засобів першої необхідності часто безпосередньо залежить виживання людей у зоні бойових дій. Саме тому МГП покладає на сторони конфлікту обов'язок не перешкоджати гуманітарним місіям та забезпечувати можливість доставки допомоги цивільному населенню [72, с. 298]. На практиці гуманітарний доступ нерідко стає одним із найбільш проблемних питань під час війни. Блокування гуманітарних коридорів, обстріли маршрутів евакуації, обмеження роботи гуманітарних організацій або

використання гуманітарної допомоги як інструменту тиску створюють додаткову загрозу для населення.

Показовою у цьому контексті стала ситуація в окремих районах України, які тривалий час перебували у зоні активних бойових дій або в оточенні. У багатьох випадках населення залишалося без стабільного доступу до електроенергії, води, медичної допомоги та продуктів харчування. Саме гуманітарні місії міжнародних організацій та волонтерських структур забезпечували евакуацію цивільних осіб і доставку допомоги у найбільш небезпечні райони [64, с. 128].

Окремої уваги потребує проблема захисту цивільної інфраструктури. Сучасна війна дедалі рідше обмежується лише військовими об'єктами. Руйнування електростанцій, систем водопостачання, мостів, транспортних вузлів або об'єктів зв'язку безпосередньо впливає на можливість нормального існування цивільного населення. Конфлікти демонструють, що цивільна інфраструктура дедалі частіше стає однією з основних цілей воєнного впливу. Наслідки таких атак виходять далеко за межі безпосередніх руйнувань. Порушення роботи енергетичної системи чи медичних закладів здатне створювати довготривалі гуманітарні проблеми для великої кількості людей. Особливо небезпечними подібні наслідки є у зимовий період або в умовах великої щільності населення.

Помітно змінився і характер гуманітарних ризиків для цивільного населення. Якщо раніше основна загроза була пов'язана безпосередньо з бойовими діями, то сьогодні значну небезпеку становлять довготривалі наслідки війни: мінування територій; екологічні ризики; руйнування житла; психологічні наслідки конфлікту. У багатьох випадках навіть після припинення активних бойових дій населення роками залишається у небезпечних умовах.

Особливо гостро стоїть проблема мінної небезпеки. Значні території після завершення бойових дій можуть залишатися забрудненими мінами та нерозірваними боєприпасами. Це створює постійну загрозу для цивільного населення, обмежує можливість повернення людей до місць проживання та

ускладнює відновлення нормального життя. Саме тому міжнародні гуманітарні організації дедалі більше залучаються до програм гуманітарного розмінування та інформування населення про мінну безпеку. Мова вже йде не лише про безпосереднє реагування під час війни, а і про підтримку населення на етапі повоєнного відновлення. Відновлення житла, медичної системи, освітньої інфраструктури та соціального середовища стає важливою складовою міжнародного гуманітарного захисту.

Захист цивільного населення та окремих категорій осіб сьогодні розглядається міжнародним правом значно ширше, ніж лише забезпечення фізичної безпеки. Йдеться про створення умов, за яких людина навіть у період війни не втрачає базових гарантій людської гідності, доступу до допомоги та можливості зберігати нормальні умови життя настільки, наскільки це можливо в умовах збройного конфлікту.

Масовий характер конфліктів дедалі частіше призводить до ситуацій, коли цивільне населення фактично опиняється у стані постійної гуманітарної небезпеки навіть далеко від лінії фронту. Використання кібератак, ракетної зброї великої дальності, дронів суттєво розширює територію ризику для цивільних осіб. Це стосується об'єктів, від яких залежить життєзабезпечення цивільних осіб: енергетики, медичної системи, транспорту та зв'язку. Руїнування таких об'єктів може не призводити до миттєвих втрат, створює довготривалу гуманітарну кризу, яка безпосередньо впливає на реалізацію базових прав людини [56; 57].

У конфліктах дедалі частіше виникає проблема так званої «непрямої гуманітарної шкоди». Йдеться про ситуації, коли безпосередньою ціллю атаки може бути інфраструктурний або військовий об'єкт, реальні наслідки значно ширші – відсутність електроенергії у лікарнях, порушення роботи систем водопостачання, проблеми з опаленням чи доступом до медичних послуг. У подібних умовах страждає насамперед цивільне населення, яке формально не бере участі у конфлікті.

Особливо небезпечними такі наслідки є для дітей, літніх людей та осіб із хронічними захворюваннями. Порушення доступу до медичної допомоги або життєво необхідних препаратів у період війни часто створює не меншу загрозу, ніж безпосередні бойові дії. Саме тому міжнародні гуманітарні організації дедалі частіше розглядають захист цивільної інфраструктури як один із ключових елементів міжнародного захисту прав людини під час конфлікту [61, с. 129]. У багатьох випадках гуманітарні норми порушуються системно, а міжнародне реагування не встигає ефективно запобігати подальшим порушенням.

Показовим є і те, що сучасні конфлікти дедалі сильніше впливають на право людини на безпечне довкілля. Руйнування промислових об'єктів, пожежі, забруднення води та ґрунтів, ризики для ядерної безпеки можуть мати довготривалі наслідки навіть після завершення бойових дій. Такі загрози вже не обмежуються територією окремої держави та здатні впливати на безпеку цілих регіонів.

У контексті війни в Україні міжнародне співтовариство неодноразово звертало увагу на ризики для екологічної та ядерної безпеки, пов'язані з бойовими діями поблизу об'єктів критичної інфраструктури. Подібні ситуації демонструють, що сучасний міжнародний захист цивільного населення поступово охоплює нові сфери, які раніше майже не розглядалися як частина міжнародного гуманітарного права [57].

Поступово змінюється і підхід до міжнародного захисту осіб, які залишаються на територіях активних бойових дій. Якщо раніше основна увага приділялася переважно евакуації населення із небезпечних районів, то сьогодні міжнародні гуманітарні механізми дедалі частіше спрямовані також на забезпечення можливості людей залишатися у місцях проживання без втрати базових умов існування. Йдеться про підтримку лікарень, забезпечення мобільного зв'язку, ремонт енергетичних систем та доставку гуманітарної допомоги безпосередньо у прифронтові райони.

На практиці це суттєво ускладнює діяльність міжнародних організацій. Робота гуманітарних місій у районах активних бойових дій пов'язана з високими ризиками для персоналу, проблемами логістики та постійною небезпекою обстрілів.

Діяльність МКЧХ має важливе значення, традиційно організація виконує одну з ключових функцій у сфері гуманітарного захисту під час війни. Організація займається евакуацією цивільного населення, допомогою військовополоненим, пошуком зниклих осіб та забезпеченням гуманітарного доступу до постраждалих територій [74, с. 212].

Конфлікти демонструють, що навіть гуманітарні місії дедалі частіше стають об'єктом небезпеки. Напади на гуманітарні колони, перешкоджання роботі міжнародних місій або використання гуманітарних маршрутів у військових цілях суттєво ускладнюють міжнародний захист цивільного населення.

Значна частина цивільного населення під час війни залежить від цифрових комунікацій: мобільного зв'язку, інтернету, електронних сервісів та інформаційних платформ. Порушення роботи таких систем може створювати додаткову гуманітарну кризу, особливо в умовах евакуації чи отримання допомоги. Саме тому кібератаки на цивільну інфраструктуру дедалі частіше розглядаються не лише як технічна чи військова проблема, а і як фактор, що впливає на права людини. Порушення роботи банківських систем, медичних реєстрів або енергетичних мереж безпосередньо впливає на можливість людей отримувати базові послуги та забезпечувати власну безпеку [57].

Суттєвим викликом для міжнародного гуманітарного захисту залишається і проблема тривалих конфліктів. Якщо війна триває роками, населення поступово опиняється у стані хронічної гуманітарної нестабільності. Люди втрачають роботу, житло, можливість отримувати стабільну освіту чи медичну допомогу. У таких умовах міжнародний захист уже не може обмежуватися короткостроковою гуманітарною допомогою. Міжнародні організації дедалі частіше переходять до програм довготривалої

підтримки населення: допомоги у працевлаштуванні, відновлення житла, підтримки малого бізнесу та розвитку місцевих громад. Подібний підхід демонструє, що міжнародний захист цивільного населення сьогодні нерозривно пов'язаний із питаннями соціальної стабільності та післявоєнного відновлення.

Помітно також, що міжнародне право поступово розширює саме поняття гуманітарної безпеки людини. Якщо раніше мова йшла переважно про фізичний захист від насильства, то сьогодні гуманітарна безпека охоплює можливість людини жити у відносно стабільних умовах навіть під час конфлікту – мати доступ до інформації, медицини, освіти, житла та базових соціальних гарантій. Міжнародний захист цивільного населення під час збройних конфліктів поступово перетворюється на комплексну систему підтримки людини в умовах війни. Її мета полягає не лише у запобіганні загибелі цивільних осіб, а і у збереженні мінімальних умов для нормального людського існування попри тривалу гуманітарну кризу.

Висновки до 2 розділу

Проаналізувавши міжнародні акти, джерела правової доктрини наведені можна дійти наступних висновків, а саме:

Систему міжнародних інституцій у сфері захисту прав людини взагалі й, безпосередньо, під час збройних конфліктів складають універсальні та регіональні інституції.

Головну роль у створенні міжнародних універсальних стандартів забезпечення захисту прав людини в умовах міжнародних збройних конфліктів відіграє ООН та її допоміжні структури (ГА ООН, Комісію з прав людини з 1946 по 2006 рр., а з 2006 року Раду з прав людини тощо).

Регіональні системи захисту прав людини (Європа – ЄСПЛ, Північна та Південна Америка – Міжамериканський суд з прав людини, Африка – Африканська комісія з прав людини і народів, Африканський суд з прав людини

і народів, Близький Схід – Арабський комітет з прав людини) виконують додаткові рівні захисту прав людини під час конфліктів з урахуванням регіональної специфіки.

Вирішальну роль у захисті прав людини під час збройних конфліктів відіграє переслідування воєнних злочинів Міжнародним кримінальним судом, оскільки його юрисдикція розповсюджуються на міждержавні та недержавні збройні конфлікти.

Захист основоположних прав людини під час збройних конфліктів є складним і відповідальним завданням, що вимагає узгоджених зусиль міжнародних органів, правових інструментів і національних урядів.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Порухення прав людини під час збройних конфліктів

Небезпечною тенденцією збройних конфліктів стало поступове стирання межі між військовим простором і цивільним середовищем. Бойові дії дедалі частіше відбуваються у містах, поблизу житлових районів, медичних установ, об'єктів енергетики та транспортної інфраструктури. За таких умов цивільне населення фактично опиняється у центрі бойових дій, а ризик порушення базових прав людини значно зростає. Помітно змінюється і ставлення до базових прав людини. У мирний час свобода пересування, доступ до освіти чи медичної допомоги сприймаються як звичайні елементи повсякденного життя. Під час війни навіть можливість безпечно дістатися роботи, школи або лікарні стає проблемою. У результаті люди починають інакше оцінювати значення елементарної безпеки та стабільності.

Масові обстріли населених пунктів, руйнування житлових будинків, загибель цивільних осіб та пошкодження критичної інфраструктури безпосередньо впливають на право людини на життя та безпеку. Навіть у випадках, коли сторони конфлікту декларують дотримання міжнародного гуманітарного права, наслідки застосування видів озброєння можуть бути масштабними для цивільного населення [57, с. 25-26].

Пошкодження електростанцій, систем водопостачання, лікарень або транспортних вузлів призводить до гуманітарних наслідків, які виходять далеко за межі безпосередньої зони бойових дій. Люди втрачають доступ до медичної допомоги, теплопостачання, зв'язку та базових соціальних послуг. У результаті порушення прав людини проявляється не лише у формі прямого насильства, а й у створенні умов, несумісних із нормальним існуванням

цивільного населення. Війна в Україні продемонструвала, наскільки швидко збройний конфлікт перетворюється на масштабну гуманітарну кризу. Руїнування енергетичної інфраструктури у зимовий період вплинуло на мільйони людей, створюючи загрозу для життя не лише в районах активних бойових дій, а і в тиллових регіонах [5, с. 13]. Таким чином, можемо дійти висновку, що сучасна війна здатна впливати на реалізацію практично всього комплексу прав людини.

Показовим прикладом масових порушень прав людини під час конфліктів стала справа «Georgia v. Russia (II)», розглянута ЄСПЛ. Суд дійшов висновку, що під час збройного конфлікту 2008 року мали місце порушення заборони катувань, права на життя, незаконні затримання та порушення прав цивільного населення на окупованих територіях [92; 95].

Значною проблемою залишаються злочини катування та жорстокого поводження із затриманими особами [111; 114]. Наприклад, Кунарацу Драголюбу висунуто звинувачення за п.п. 1-4 у катуванні як злочині проти людяності за статтею 5(f) Статуту Трибуналу та у порушенні законів чи звичаїв війни за статтею 3 Статуту, що визнається спільною статтею 3(1)(a) Женевських конвенцій 1949 року. Незаконне утримання, фізичне насильство, психологічний тиск та приниження людської гідності грубо порушують міжнародне право та належать до найбільш тяжких гуманітарних злочинів [56; 57].

Серйозний вплив на міжнародну практику мала справа «Prosecutor v. Tadić» у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії. Суд визнав, що жорстоке поводження з цивільним населенням, катування та насильство під час конфлікту у Боснії і Герцеговині є тяжкими порушеннями МГП та можуть кваліфікуватися як міжнародні злочини [108]. Це рішення мало ключове значення у розвитку сучасного міжнародного кримінального права.

Складність становить те, що подібні порушення часто відбуваються у закритих місцях утримання, доступ до яких для міжнародних організацій обмежений і про них стає відомо після спливу певного часу.

Під час збройних конфліктів значного поширення набувають і насильницькі зникнення осіб. Людей затримують безпідставно, а інформацію про їх подальшу долю не можуть отримати навіть родичі.

Важливу роль для розвитку міжнародної практики відіграла і справа «Hassan v. United Kingdom» [96]. ЄСПЛ досліджував питання затримання цивільної особи британськими військовими під час конфлікту в Іраку. Суд зауважив, умови міжнародного збройного конфлікту не звільняє державу від обов'язку дотримуватися базових гарантій прав людини, а норми МГП повинні застосовуватися разом із положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [29].

Така атмосфера постійного страху серед населення ускладнює роботу міжнародних гуманітарних механізмів. Не менш серйозним злочином під час війни є сексуальне насильство, яке використовується як спосіб психологічного тиску, залякування населення або приниження людської гідності. Міжнародне право прямо забороняє подібні дії, а міжнародні судові інституції визнають їх тяжкими порушеннями гуманітарного права та злочинами проти людяності [71, с. 47]. Наприклад, МКС засудив Домініка Онгвена – колишнього командира бригади «Синія» угандійського угруповання «Армія опору Господа» до 25 років позбавлення волі. Був визнаний винним у воєнних злочинах та злочинах проти людяності (сексуальне та гендерно зумовлене насильство, починаючи від зґвалтування і закінчуючи сексуальним рабством, поневоленням та примусовою вагітністю). Більшість викрадених жінок та дівчат, які постраждали від цих злочинів, повернулися додому з дітьми, народженими в полоні. Багато інших жертв були внутрішньо переміщеними особами або покинули країну як біженці після конфлікту [118]. За такі ж злочини було 21 березня 2016 року МКС визнав командира Жана-П'єра Бембу винним у злочинах проти людяності, вчинених у Конго [117]. Проте, Рішення МКС у справі було повністю скасоване Апеляційною палатою МКС 8 червня 2018 року. Його виправдали за всіма звинуваченнями у воєнних злочинах та

злочинах проти людяності у зв'язку з тим, що він як військовий командир не міг запобігти діям підлеглих.

Порушенням норм міжнародного гуманітарного права є масові переміщення цивільного населення [107]. Особливо вразливими у таких умовах залишаються діти, літні люди та особи з інвалідністю. Проблема порушення прав дітей під час війни потребує особливої уваги. Діти у збройних конфліктах є найбільш уразливою категорією. Війна впливає не лише на їх фізичну безпеку, а і на психологічний стан, обмежується доступ до освіти та право на нормальний розвиток. Руйнування шкіл, вимушене переселення, втрата батьків або тривале перебування у зоні бойових дій формують довготривалі наслідки, які можуть зберігатися протягом багатьох років [57]. Міжнародні організації також фіксують випадки примусового переміщення та депортації дітей з окупованих територій [128]. Подібні дії грубо порушують міжнародне гуманітарне право та права дитини, оскільки пов'язані з насильницьким розривом сімейних зв'язків та зміною соціального середовища. У міжнародній практиці такі дії розглядаються як тяжкі гуманітарні злочини, є предметом міжнародного кримінального переслідування [117, с. 123]. Тривалі бойові дії призводять до закриття навчальних закладів, переходу на дистанційне навчання або повного припинення освітнього процесу в окремих регіонах. Для дітей, які тривалий час перебувають у стані гуманітарної нестабільності, це означає не лише втрату доступу до знань, а і порушення нормального соціального розвитку.

Під час конфліктів усе частіше порушується право людини на житло та охорону здоров'я. Руйнування житлових будинків, окупація територій або неможливість повернення до місця проживання призводять до того, що значна кількість людей роками перебуває у статусі внутрішньо переміщених осіб або біженців [7; 77, с. 67]. Медична система у зоні конфлікту фактично перестає функціонувати у нормальному режимі, що ускладнює надання медичної допомоги населенню.

Війна створює і серйозні ризики для свободи слова та доступу до інформації. На окупованих територіях можуть запроваджуватися обмеження діяльності журналістів, цензура або інформаційна ізоляція населення. У таких умовах люди позбавляються можливості отримувати об'єктивну інформацію про гуманітарну ситуацію, евакуацію чи міжнародну допомогу. Саме тому сучасні збройні конфлікти розглядаються міжнародним співтовариством не лише як воєнна, а і як масштабна гуманітарна проблема.

Для цивільного населення небезпека часто полягає не лише у безпосередніх бойових діях. Постійна загроза обстрілів, тривалі повітряні тривоги, перебої зі світлом чи зв'язком формують психологічне виснаження, яке накопичується протягом усього періоду конфлікту. Особливо гостро це відчувається у містах, де люди змушені жити в умовах постійної невизначеності та очікування нової небезпеки. Складною залишається і ситуація людей, які були змушені залишити власні домівки. Внутрішнє переміщення або виїзд за кордон часто означає втрату роботи, звичного соціального середовища та стабільності. Для багатьох сімей це не короткочасна гуманітарна проблема, а тривалий стан невизначеності, у якому люди роками не можуть повернутися до нормального життя [57]. У регіонах, де тривалий час ведуться бойові дії, поступово руйнується звична система суспільного життя - припиняється робота підприємств, скорочується кількість населення, зменшується доступ до медичних та соціальних послуг. У результаті гуманітарні наслідки війни продовжують впливати на населення навіть після зменшення інтенсивності бойових дій.

Коли війна триває довго, суспільство починає жити у режимі постійного емоційного напруження. Люди звикають до небезпеки, це не означає зменшення її впливу. Навпаки – постійне очікування загрози, невизначеність та виснаження поступово впливають на психологічний стан населення та загальний рівень соціальної стабільності [41, с. 144].

Руйнування соціального середовища, психологічні травми, демографічні втрати та економічна нестабільність можуть впливати на суспільство ще

протягом тривалого часу після завершення конфлікту. Саме тому проблема захисту прав людини під час війни сьогодні розглядається не лише як питання МГП, а і як проблема МППЛ щодо збереження людського потенціалу та соціальної стабільності держави [42, с. 90].

Показовою є справа «Prosecutor v. Akayesu», розглянута Міжнародним трибуналом щодо Руанди. Суд уперше визнав сексуальне насильство та зґвалтування складовою акту геноциду і злочином проти людяності [109]. Подібна практика суттєво змінила міжнародний підхід до оцінки сексуального насильства під час конфліктів та посилила міжнародно-правовий захист жінок [98, с. 34].

У контексті російсько - української війни важливе значення має діяльність МКС. У 2023 році Суд видав ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової у зв'язку з підозрою щодо незаконної депортації та переміщення українських дітей з окупованих територій [125]. Це стало одним із найбільш резонансних прикладів міжнародного реагування на порушення прав дітей під час війни.

Міжнародні організації також документували масові порушення прав цивільного населення у Бучі, Ізюмі, Маріуполі та інших окупованих українських містах. У звітах Human Rights Watch та Amnesty International містяться свідчення про позасудові страти, катування, насильницькі зникнення та обстріли цивільних об'єктів [87; 91; 97]. Подібні матеріали використовуються як докази у міжнародних та національних кримінальних розслідуваннях.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, війна в Україні спричинила одну з найбільших хвиль переміщення населення в Європі за останні десятиліття [63, с. 245]. Мільйони людей були змушені залишити місця проживання, що суттєво вплинуло на реалізацію права на житло, освіту, працю та соціальний захист.

Показовими є і численні випадки атак на об'єкти цивільної інфраструктури. У доповідях ООН неодноразово фіксувалися удари по

лікарнях, школах, житлових будинках та енергетичних об'єктах [57]. Такі дії мають не лише воєнні, а і масштабні гуманітарні наслідки, оскільки безпосередньо впливають на умови життя цивільного населення та можливість реалізації базових прав людини.

Проблема атак на цивільну інфраструктуру особливо гостро проявилася під час облоги Маріуполя. Руйнування житлових кварталів, пологового будинку, драматичного театру та критичної інфраструктури призвело до масштабної гуманітарної катастрофи. За інформацією міжнародних організацій, значна частина населення міста тривалий час залишалася без води, електроенергії, медичної допомоги та можливості евакуації [56]. Подібні ситуації демонструють, що наслідки війни для цивільного населення можуть виходити далеко за межі безпосередніх бойових дій.

Окрему увагу міжнародне співтовариство приділяє проблемі катувань та жорстокого поводження з військовополоненими. МКЧХ неодноразово наголошував на необхідності дотримання Женевських конвенцій щодо умов утримання полонених, забезпечення медичної допомоги та права на зв'язок із родичами [65, с. 164].

У міжнародній практиці особливе місце посідають справи щодо геноциду та масових злочинів проти цивільного населення. Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН у справі щодо застосування ядерної зброї наголосив, що навіть під час війни держави не звільняються від обов'язку дотримуватися фундаментальних гуманітарних принципів, зокрема принципу захисту цивільного населення [78, с. 76]. Це рішення стало важливим орієнтиром для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Під час війни в Україні значного поширення набули випадки насильницького переміщення населення з окупованих територій. За даними міжнародних організацій, частина цивільних осіб була примусово переміщена на територію Російської Федерації або тимчасово окупованих регіонів [80, С. 328]. Подібні дії суперечать положенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [28].

Показовими є і випадки порушення прав людини на окупованих територіях. Міжнародні правозахисні організації фіксували факти незаконних затримань, переслідування проукраїнського населення, обмеження свободи слова та тиску на місцевих жителів [57; 87]. У багатьох випадках люди фактично позбавлялися можливості користуватися базовими громадянськими правами та отримувати незалежну інформацію.

Суттєвий вплив на міжнародну практику мала і діяльність міжнародних слідчих груп щодо документування воєнних злочинів у Бучі. Після звільнення міста міжнародні експерти, журналісти та представники правозахисних організацій задокументували масові випадки загибелі цивільних осіб, сліди катувань та факти позасудових страт [56]. Ці матеріали стали частиною міжнародних кримінальних розслідувань та посилили міжнародний тиск щодо притягнення винних осіб до відповідальності.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців координує гуманітарну допомогу, підтримку внутрішньо переміщених осіб та захист людей, які були змушені залишити територію держави внаслідок війни. Для мільйонів осіб міжнародний захист біженців став єдиною можливістю отримати безпечні умови життя та доступ до базових соціальних гарантій.

У конфліктах дедалі більше значення мають і порушення, пов'язані з інформаційною ізоляцією населення. На окупованих територіях можуть блокуватися незалежні джерела інформації, обмежуватися доступ до українських медіа та створюватися умови для інформаційного контролю над населенням. Подібні дії впливають не лише на свободу слова, а і на можливість людей отримувати інформацію про гуманітарну ситуацію, евакуацію або міжнародну допомогу.

Під час конфліктів серйозного поширення набувають і порушення екологічних прав людини. Руйнування промислових підприємств, пошкодження систем водопостачання, пожежі та забруднення навколишнього середовища можуть мати довготривалі наслідки для здоров'я населення. У випадку війни в Україні міжнародні організації неодноразово звертали увагу

на ризики для екологічної та ядерної безпеки внаслідок бойових дій поблизу критичних об'єктів [60, с. 25].

Важливе місце у міжнародній практиці посідає і проблема відповідальності за використання заборонених засобів ведення війни. Міжнародні конвенції забороняють використання окремих видів озброєння, зокрема протипіхотних мін та касетних боєприпасів, через їх невибірковий характер та довготривалу небезпеку для цивільного населення [24; 25; 26; 27]. Проте сучасні конфлікти свідчать про те, що подібні засоби продовжують використовуватися, створюючи значні гуманітарні ризики.

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 наголошує на необхідності посилення участі жінок у процесах підтримання миру та захисту їх прав під час війни [35]. На практиці жінки часто стикаються із підвищеним ризиком насильства, гуманітарної залежності та соціальної вразливості.

Сучасні конфлікти демонструють, що порушення прав людини під час війни мають системний характер та охоплюють не лише фізичне насильство, а і соціальні, гуманітарні, психологічні та екологічні аспекти життя людини.

На нашу думку, однією з найсерйозніших проблем є те, що міжнародне право часто реагує вже після того, як порушення відбулося. Міжнародні організації документують злочини, публікують звіти, відкривають розслідування, для людей, які перебувають під обстрілами або в окупації, це не завжди означає негайний захист. Події в Маріуполі добре показали, наскільки складно міжнародним структурам реально впливати на гуманітарну ситуацію під час активних бойових дій [56; 74, с. 207].

Під час війни значно ускладнюється доступ до правосуддя. Частина судових установ припиняє роботу, окремі території залишаються без належної правової інфраструктури, а збір доказів у зоні бойових дій стає небезпечним або неможливим. Для постраждалих осіб це створює додаткові труднощі у захисті своїх прав та отриманні компенсації за завдану шкоду [33].

Женевські конвенції встановлюють обов'язок гуманного поводження з полоненими, забезпечення медичної допомоги та заборону катувань [12].

Проте міжнародна практика свідчить про значну кількість випадків порушення цих вимог під час конфліктів. Складною залишається ситуація із гуманітарним доступом до окупованих або прифронтових територій. Міжнародні організації можуть стикатися з обмеженням пересування, загрозою для персоналу або блокуванням гуманітарної допомоги. У результаті частина цивільного населення тривалий час залишається без належного забезпечення продуктами харчування, водою та медикаментами [48, с. 149].

Порушення прав людини під час збройних конфліктів мають комплексний характер і охоплюють не лише фізичну безпеку людини, а і соціальні, економічні, гуманітарні та психологічні аспекти життя. Саме тому міжнародний захист прав людини в умовах війни потребує поєднання механізмів МГП, МППЛ, міжнародного кримінального правосуддя та гуманітарного реагування міжнародних організацій.

Сучасні збройні конфлікти демонструють, що порушення прав людини нерідко мають не поодинокий, а системний характер. Насильство щодо цивільного населення, примусове переміщення людей, руйнування житлової інфраструктури та обмеження доступу до гуманітарної допомоги поступово створюють умови, у яких значна частина населення втрачає можливість підтримувати нормальний рівень життя. Особливо гостро подібні наслідки проявляються під час тривалих конфліктів, коли гуманітарна нестабільність стає постійною частиною повсякденного існування людей.

Сучасні конфлікти також показують, що гуманітарні наслідки війни виходять далеко за межі території держави, де ведуться бойові дії. Масове переміщення населення, гуманітарні кризи та економічна нестабільність впливають на сусідні держави та міжнародну систему безпеки загалом. Саме тому захист прав людини під час війни сьогодні розглядається не лише як внутрішня проблема окремої держави, а і як питання міжнародної відповідальності та міжнародної стабільності.

3.2. Проблеми притягнення до відповідальності держав-агресорів

Останні десятиліття світ зтикається з жорстокими військовими конфліктами, які забирають життя мільйонів мирних жителів. Під час збройного конфлікту відбуваються серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини. Проблема захисту прав і свобод цивільного населення, порушених під час міждержавного збройного конфлікту, залишається предметом активного обговорення у працях вітчизняних вчених: С. Р. Антонюк, М. В. Бем, С. О. Верланової, Я. А. Ганковича, М. І. Городиського, А. М. Демчук, Г. В. Єжової, С. Р. Косаревич, О. В. Мартинюк, О. І. Мисак, К. Є. Рашевської, А. А. Слюсара та інших.

З урахуванням умов спочатку гібридної війни, а нині – повномасштабної збройної агресії РФ, Україна намагається використовувати широкий спектр міжнародно-правових інструментів для притягнення Росії до відповідальності.

Проблеми притягнення до відповідальності за злочини проти людяності досліджували науковці: О. О. Радова, В. В. Гуцولا, Є. О. Романенко, В. О. Шевченко, А. В. Щеголь та інших.

Протягом багатьох років світовою спільнотою було укладено велику кількість міжнародних договорів, спрямованих на захист людей як у мирний час, так і під час збройних конфліктів. Як показує практика у сучасних реаліях ці норми не здатні захистити права цивільного населення та військовослужбовців на війні. Також не захищають належним чином від тиранії авторитарних режимів. Порушення цих правил можна кваліфікувати як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності [73, с. 133].

Тут звернем увагу на відмінність понять «воєнні» та «військові» злочини. В науковій літературі розмежовують зазначені поняття, оскільки вони мають різний юридичний зміст і значення. Вони відрізняються за суттю, відповідальністю та юрисдикцією. Головна відмінність полягає в тому, що

воєнні злочини стосуються війни, тоді як військові – війська. Воєнні злочини (War Crimes) – це порушення законів та звичаїв ведення війни, вчинені під час збройного конфлікту (умисні вбивства, катування, зґвалтування; незаконна депортація або викрадення людей; удари по цивільних об'єктах, лікарнях чи школах; мародерство; використання заборонених видів зброї тощо). Це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які підпадають під міжнародну юрисдикцію (наприклад, регулюються Римським статутом МКС). Військові злочини (або кримінальні правопорушення) – це порушення порядку проходження військової служби, які можуть скоїти військовослужбовці незалежно від того, йде війна чи ні. Наприклад, дезертирство або самовільне залишення військової частини; непокора, невиконання наказу командира; порушення правил поведінки зі зброєю або технікою; втрата або крадіжка військового майна; зловживання владою або перевищення службових повноважень військовою особою тощо.

Важливим напрямом діяльності національних інституцій є співпраця України з МКС, який з 2014 року веде розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності і агресії на території України [50, с. 269]. Злочини проти людяності є одними з найтяжчих злочинів, визнаних міжнародним правом. Вони охоплюють низку діянь, що вчиняються під час широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення. Згідно з міжнародним правом, злочини проти людяності вважаються злочинами універсальної юрисдикції, що дозволяє будь-якій державі переслідувати осіб, відповідальних за ці злочини, незалежно від місця їх скоєння та громадянства злочинця чи жертви.

Звіти міжнародних організацій і національних правозахисних органів вказують на численні випадки злочинів проти людяності в Україні. Наприклад, насильницькі зникнення, катування, сексуальне насильство, насильницьке переміщення цивільного населення, систематичні обстріли цивільних районів та позасудові страти тощо. Зазначені злочини призводять до масових страждань серед цивільного населення, яке опинилося в зоні міждержавного

збройного конфлікту. Також численними є злочини, вчинені за різноманітних дискримінаційних підстав: етнічної приналежності, релігії, політичних переконань тощо. Що, у свою чергу, загострює напруженість в зоні конфлікту і є грубим порушенням основоположних права людини.

Суб'єктами вчинення таких діянь є як державні війська країни-агресора, так і недержавні збройні формування.

Значно ускладнюється, а й доволі часто стає неможливим, проведення розслідування злочинів проти прав людини, збір доказів в зонах конфлікту, адже доступ до територій часто обмежений через триваючі бойові дії. Отримання інформації та свідчень свідків може бути складним завданням через небажання або страх свідків давати свідчення, особливо на тимчасово окупованих регіонах. Вирішення цих проблем є важливим для забезпечення правосуддя, підзвітності та відшкодування шкоди жертвам злочинів проти прав людини в Україні. Підкреслюємо необхідність міцної міжнародної співпраці та відданості дотриманню прав людини і міжнародного права.

У той же час проблема пошуку інституційних можливостей для отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинених РФ, усе ще залишається малодослідженою. Тому, враховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародного публічного права, підлягають дослідженню проблеми притягнення до відповідальності за злочини проти людяності в Україні в контексті міжнародного кримінального права та практики МКС.

Основним правовим документом, що регулює сферу злочинів проти людяності, є Римський статут МКС. Згідно з яким, злочини проти людяності включають дії, вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення. Ці дії охоплюють низку правопорушень, зокрема вбивство, винищення, депортацію, поневолення, катування, зґвалтування та інші нелюдські дії, що спричиняють сильні страждання або серйозну шкоду психічному чи фізичному здоров'ю людини [36].

Важливо звернути увагу на те, що злочини проти людяності можуть відбуватися як під час збройних конфліктів, так і в мирний час.

Склади злочинів проти людяності також передбачають дії, які вчиняються під час систематичного або широкомасштабного нападу на цивільне населення. Такі діяння є неможливими без реалізації навмисної політики держави-агресора шляхом вчинення широкомасштабних або системних злочинів. Це визначає форму вини держави-агресора як елемента складу злочину і означає, що злочинці діють, знаючи про напад на цивільне населення, мають намір вчинити широкомасштабні або систематичні злочини. Зазначена умова вирізняє злочини проти людяності від воєнних злочинів, які відбуваються саме під час збройних конфліктів. Притягнення осіб до відповідальності за злочини проти людяності слугує цілям правосуддя, стримування та захисту фундаментальних прав людини, спрямованим на запобігання подібним звірствам у майбутньому.

Розуміння нормативно-правової бази та визначень складів злочинів проти людяності має вирішальне значення як для їх кваліфікації, так і для переслідування злочинців й притягнення їх до відповідальності. На території України відбувається фіксація злочинів проти людяності, зокрема: обстріли та напади на цивільне населення, що призводять до жертв і значної шкоди некомбатантам; позасудові вбивства та насильницькі зникнення; катування та нелюдське поводження, у тому числі з затриманими та ув'язненими; переміщення цивільного населення; випадки дискримінації етнічних або політичних груп. Однак важливо підкреслити, що для притягнення до відповідальності за ці ймовірні злочини проти людяності необхідним є встановлення конкретних доказів, їх фіксація і, в подальшому розслідування та судові розгляди.

Ратифікація 21 серпня 2024 року ВР України Римського статуту суттєво сприяла зміцненню позицій України у сфері міжнародного правосуддя та ефективності захисту національних інтересів та прав людини. Надала можливість національним кримінальним органам переслідувати та

притягувати до відповідальності осіб, які вчинили злочини проти людяності на території України або проти українців у будь-якій країні світу. Внесення в КК України положень про злочини проти людяності забезпечило відповідність законів України міжнародним стандартам щодо переслідування цих злочинів. Такий крок допоможе Україні зміцнити свої правові засади та зобов'язання в глобальному контексті, підкреслюючи відданість додержанню принципів міжнародного права, захисту прав людини та боротьбі з безкарністю за вчинення серйозних злочинів проти людяності [3].

На думку науковців, ратифікація Римського статуту Україною в умовах збройної агресії є рішенням, яке містить як стратегічні переваги, так і потенційні ризики. Серед позитивних досягнень називають: підвищення авторитету держави на міжнародній арені; зміцнення позицій України в міжнародному правовому полі; відкриття додаткових можливостей щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєні воєнних злочинів [40, с. 93]. До того ж, визнання юрисдикції МКС сприяє наближенню вітчизняної правової системи до європейських стандартів, а також зміцнює позиції України у таких міжнародних організаціях як ООН та ЄС.

До ризиків наслідків ратифікації Римського статуту Україною відносять створення юридичних і політичних викликів. Наприклад, стане можливим ініціювання розслідувань щодо дій українських військовослужбовців, особливо у світлі військових операцій на території держави-агресора. Це потребуватиме від національних інституцій готовності до нових правових зобов'язань та удосконалення механізмів захисту своїх громадян у межах юрисдикції МКС.

Слід згадати, що Україна намагається використовувати широкий спектр міжнародно-правових інструментів для притягнення рф до відповідальності. Так, МКС розглядав справи за зверненнями України ще до ратифікації Римського статуту, що підтверджувало визнання юрисдикції МКС. Так, відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту *ad hoc* щодо злочинів проти людяності, що стосуються подій, які відбулися на території України у період з

листопада 2013 р. до лютого 2014 р. та лютому 2015 р. щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, скоєних вищими посадовими особами РФ й керівниками терористичних організацій ДНР та ЛНР у період з лютого 2014 р. [40, с. 111].

Пізніше у 2017 році Україна подала позов до ЄСПЛ з метою доведення порушень РФ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на окупованих територіях (справа № 20958/14). Після тривалого розгляду 25 червня 2024 року ЄСПЛ ухвалив остаточне рішення, яким визнав порушення РФ низки прав і свобод (зокрема, щодо українських військових, цивільних заручників, кримських татар, свободи слова та релігії, заборони примусового призову до армії тощо). При цьому остаточне рішення щодо розміру компенсацій ще залишається відкритим. У 2022 році Україна подала позов у Міжнародний Суд ООН щодо незаконності агресії РФ, посилаючись на порушення Будапештського меморандуму (1994) та Статуту ООН. 6 березня 2022 року Суд ухвалив рішення про застосування тимчасових заходів та зобов'язав РФ припинити бойові дії, які вона проігнорувала. У грудні 2025 року РФ подала зустрічний позов, який Суд прийняв до розгляду. Росія намагається звинуватити Україну в порушенні тієї ж Конвенції про геноцид. Обидві сторони продовжують надавати свої письмові позиції, а розгляд справи триває.

Наразі МКС стикається з численними проблемами при розслідуванні злочинів проти людяності в Україні. По-перше, питання безпеки в зоні конфлікту під час фіксації злочинів, збору доказів і проведення розслідувань для персоналу МКС. По-друге, загроза для свідків і потерпілих, а саме страх перед погрозами на їх адресу. По-третє, на глобальному рівні – політична напруженість може створювати перешкоди у співпраці та ускладнювати судовий процес. По-четверте, проблеми зі збором достатніх і достовірних доказів через руйнування інфраструктури, відсутність документації, а також труднощі з ідентифікацією та збереженням доказів створюють проблеми щодо можливості притягнення злочинців до відповідальності. Особливо складним

завданням є доведення безпосередньої участі та відповідальності конкретних осіб у злочинах проти людяності.

Таким чином, для встановлення відповідальності та можливості переслідування за злочини проти людяності в Україні потребує багатостороннього підходу, який передбачає як посилення міжнародного співробітництва, так і розширення можливостей національних правових систем.

Необхідно заохочувати дипломатичні відносини між країнами для зміцнення співпраці та підтримки механізмів правосуддя в Україні та сприяти співпраці між МКС, міжнародними органами та національними органами влади з метою обміну розвідувальною інформацією, доказами та ресурсами. Взаємодіяти з державними органами, міжнародними організаціями та політиками країн-учасників міжнародної коаліції на підтримку України, для пропаганди стійкої політичної прихильності до зусиль у сфері правосуддя та притягнення до відповідальності

Слід звернути увагу на значний крок щодо приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, зроблений шляхом внесення доповнень до КК України [2]. А саме, доповнення статтею 442⁻¹ «Злочини проти людяності», якою передбачено склади злочинів з умисним вчиненням в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Зазначені зміни дозволять підвищити ефективність їх розслідування національними органами та спонукають до вдосконалення методів розслідування, судочинства та судових процедур тощо.

Важливими є й інші напрямки, а саме надання пріоритету захисту потерпілих та свідків шляхом забезпечення їх безпеки та підтримки протягом усього судового процесу. Заохочувати участь потерпілих у судових процесах. Проведення інформаційної та освітньої діяльності на місцевому та глобальному рівнях, щоб підкреслити важливість правосуддя для жертв. До того ж, впровадження цих новацій потребує співпраці, ресурсів і постійної відданості з боку національних і міжнародних зацікавлених сторін для

забезпечення ефективної відповідальності та притягнення до відповідальності за злочини проти людяності в Україні.

Таким чином, з метою покращення системи забезпечення відповідальності за злочини проти прав людини у період збройного конфлікту в Україні необхідно: сприяти міжнародному співробітництву, розвитку дипломатичних відносин між країнами; розвивати співпрацю між МКС, міжнародними та національними органами, з метою обміну доказовою базою для ефективного розслідування та судового переслідування; забезпечити гарантії захисту потерпілих та свідків; унормувати механізми відшкодування шкоди та реабілітаційні програми для задоволення потреб жертв; забезпечити співпрацю національних та міжнародних інституцій для ефективності реалізації механізмів притягнення до відповідальності за злочини проти людяності в Україні.

Варто зазначити, що протягом XIX-XXI століть у доктрині міжнародного публічного права відбулася значна еволюція в поглядах щодо концепції міжнародно-правової відповідальності та принципів її функціонування. Тривалий час в існуванні людства війна вважалася цілком виправданим знаряддям вирішення фінансових і територіальних конфліктів у регулюванні зовнішніх відносин. Відшкодування збитків розглядалося як суто політичне питання, закріплене у мирних договорах, які підлягали підписанню сторонами конфлікту після завершення війни.

Так, у міжнародному праві були передбачені заходи міжнародної відповідальності, які застосовувались до держав після закінчення війни. Наприклад, під контрибуцією розумілись – примусові післявоєнні платежі, які сплачувала держава, що зазнала поразки у війні державам-переможницям. Це могли бути примусові грошові й натуральні стягнення з населення окупованої території, які проводять окупаційні війська на свою користь. Контрибуцію платила держава, яка прогала війну державі-переможниці, саме в цьому й полягає несправедливий характер контрибуції. Тобто отримувачем контрибуцій можуть бути й держави-агресори [66, с. 112]. Нині застосування

контрибуцій заборонено міжнародним правом (зокрема, Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни та IV Женевською конвенцією).

Після світових воєн, підходи до розуміння концепції міжнародно-правової відповідальності почали активно змінюватися під впливом сутності змісту поняття справедливості. Міжнародне співтовариство усвідомило як необхідність заборони агресії у міжнародному праві, так і призначення кримінальної відповідальності за найтяжчі міждержавні злочини.

Питання теорії та практики застосування міжнародної відповідальності є елементом правового регулювання й національного законодавства. В міжнародних відносинах публічно-правового характеру набирає особливої актуальності. Оскільки в основі побудови міждержавних відносин закладений принцип рівності сторін та державного суверенітету, тому проблема застосування будь-яких примусових заходів до держав у таких правовідносинах та притягнення їх до відповідальності стає надзвичайно складним.

З точки зору міжнародних правовідносин, що виникають внаслідок порушень міждержавних зобов'язань, то притягнення до відповідальності регламентується відповідними міжнародно-правовими актами. Зобов'язальні правовідносини створюються самими державами і питання відповідальності визначаються сторонами договору. Така відповідальність не є примусом, а вважається виконанням добровільно взятих на себе зобов'язань, у разі порушення договірних відносин [75, с. 47]. Притягнення до кримінальної відповідальності держав є проблемним через відсутність належного правового регулювання. Також визначення переліку злочинних діянь, їх систематизація, створення відповідних міжнародних органів, порядку притягнення до відповідальності потребують доопрацювання. Враховуючи ознаку публічності міжнародно-правової відповідальності держав має місце лише порушення договірних зобов'язань. Питання застосування кримінально-правової відповідальності держав за вчинення міжнародних злочинів потребує більших

теоретичних досліджень та законодавчої регламентації на національному та міжнародному рівнях.

У межах інституту міжнародно-правової відповідальності за протиправні діяння, яку може нести держава виділяють політичний та матеріальний аспекти. Як наголошує К. А. Важна, принцип політичної відповідальності у розрізі міжнародно-правової відповідальності підлягає застосуванню як категорія «компенсація моральної шкоди». Серед найбільш поширених форм політичної відповідальності виокремлюють сатисфакцію, ресторацію і різноманітні форми обмеження суверенітету [44, с. 91].

Матеріальний аспект міжнародно-правової відповідальності розуміють як шкідливий результат або збиток, заподіяний протиправною поведінкою держави. Як вважають В. С. Березняк та В. В. Рец, такий збиток у більшості випадків має подвійний характер: 1) шкода матеріального характеру (збиток, заподіяний життю й здоров'ю цивільного населення держави й військовополонених, а також збитки майну держави); 2) шкода морального характеру (порушення принципу незалежності й територіального суверенітету, замах на репутацію держави на політичній арені світу) [40, с. 93].

Сучасна війна російської федерації проти України ставить питання про відшкодування матеріальних збитків нашої державі. Для цього мають бути задіяні всі можливі інструменти. При цьому важливо врахувати досвід організації репараційних виплат після Першої і Другої світових війн що практикувалися після та використати інші засоби стягнення компенсацій з держави-агресора.

Реституція є ще одним із заходів матеріальної відповідальності, зокрема й за порушення прав людини: вчинення злочинів проти людяності, геноцид; воєнних злочинів та геноцид.

Таким чином, матеріальна відповідальність держави-агресора має спільні риси, що надає право державі-жертві на отримання репарацій та реституцій. Полягає в тому, що держава-делінквент зобов'язується повернути неправомірно захоплене майно, зокрема, майно незаконно вивезене з

окупованих територій, цінні історичні пам'ятки та твори мистецтва та устаткування суб'єктів господарювання тощо. Правовою основою щодо отримання Україною реституцій став Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій» від 23 лютого 2023 року № 2923-IX [9]. Законом було створено аналогічний механізм – Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [9].

Таким чином, міжнародно-правова відповідальність у науковій літературі розглядається як обов'язок суб'єкта міжнародного права зазнати певних несприятливих наслідків за вчинене протиправне діяння (дію чи бездіяльність). Цивільне ж населення нашої України, яке є жертвою збройної агресії РФ проти України, має всі підстави на отримання різних форм політичних та матеріальних відшкодувань як у грошовому, так і натуральному еквіваленті.

В нормах МГП не визначаються бенефіціари відшкодування за їх порушення. Лише зазначається, що «сторони міжнародних збройних конфліктів зобов'язані відшкодовувати збитки, завдані в результаті порушення норм МГП». Як слушно зазначає С. С. Шрамко, з практики розгляду справ інституціями випливає, що бенефіціарами відшкодування за порушення МГП зазвичай є особи, які стали жертвами або постраждали в результаті таких порушень, зокрема: 1) держава, яка зазнала руйнувань цивільної інфраструктури, об'єктів критичної інфраструктури, втрат працездатного населення, екологічної шкоди, тощо; 2) цивільні особи, які постраждали від дій або бездіяльності сторін конфлікту, включаючи напади на цивільні об'єкти, незаконні ув'язнення, викрадення та інші форми насильства; 3) військовополонені, які зазнають страждань від порушення їх прав, зазначених

у Женевських конвенціях (погане поводження, відмова в наданні належної медичної допомоги та тортури); 4) члени сім'ї та близькі жертв, які втратили годувальника і відповідно мають право на компенсацію за такі втрати [85, с. 373].

Попри наявність розвиненої міжнародно-правової бази, що закріплює право жертв збройних конфліктів на відшкодування майнової та моральної шкоди, практика їх реалізації залишається фрагментованою. Також на сьогодні у міжнародному праві відсутній універсальний механізм, який зможе забезпечити реальне відшкодування і відновлення прав потерпілих у сучасних міжнародних конфліктах.

Причинами складності міжнародних механізмів відшкодування та компенсації заподіяних збитків є: масовий характер шкоди; примусовість виконання рішень; складність доведення відповідальності [43, с. 730]. Зазначене створює потребу вдосконалення міжнародно-правових механізмів.

При цьому вирішальне значення відіграє принцип суверенітету та імунітету держави від юрисдикції інших держав, оскільки держава як суб'єкт міжнародного права його зберігає. Це означає, що навіть якщо Міжнародний суд ООН чи інший компетентний орган ухвалює рішення про відшкодування, держава-агресор може ігнорувати його без формальних наслідків. Показовою є справа між Нігерією та Камеруном, коли Міжнародним Судом ООН у 2002 році було ухвалено рішення щодо компенсацій, фактичне ж виконання рішення тривало роками і залежало від політичного діалогу між сторонами. Аналогічна ситуація спостерігається й у рішеннях ЄСПЛ щодо конфліктів на Кавказі, де Росія часто ігнорує рішення щодо компенсацій.

Таким чином, суттєвою проблемою у сфері реалізації репарацій є питання примусового стягнення компенсацій із держави-агресора. Навіть при наявності чітко встановлених міжнародних судових рішень про відшкодування, виконання цих рішень залишається фактично залежним від політичної волі самої держави-боржника або міжнародної спільноти.

З метою упорядкування і систематизації збору даних про руйнування і втрати в Україні, які спричинені війною у 2023 році Рада Європи створила Реєстр збитків України. Враховуючи складність і тривалість судових процесів, Реєстр виконує функцію офіційної бази даних для подальшого звернення з вимогами про компенсації як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. У Резолюції ПАРЄ від 25 січня 2023 року (№15575) підкреслюється, що створення Реєстру – це перший етап з формування міжнародного механізму репарацій, що має гарантувати ефективне відшкодування Україні. Також на міжнародному рівні створений спеціальний компенсаційний фонд – інструмент швидкого і прозорого фінансування відновлення, виплат потерпілим та відшкодування збитків інфраструктурі. Ініціативи щодо такого фонду передбачають координацію між міжнародними організаціями, урядом України та громадськими організаціями для забезпечення підзвітності й ефективності розподілу коштів.

Цей підхід відображає сучасну тенденцію створення інституту відповідальності за акти агресії. Подібні моделі раніше не мали аналогів у міжнародній практиці – і зараз Україна створюється новий стандарт, що стане прикладом для інших країн, які зазнають подібних порушень міжнародного права. Отже, метою створення постійних механізмів є не лише фіксація збитків, а й їх оперативного відшкодування [104, с. 13].

Водночас, реалізація такої моделі потребує забезпечення юридичної легітимності компенсаційного фонду, створення ефективного механізму контролю за використанням коштів, а також підтримки ключових суб'єктів міжнародних правовідносин. Україна демонструє інноваційний підхід до інституту репарацій, що є поштовхом для розвитку норм міжнародного права в сфері відповідальності за збройні конфлікти.

Підхід до репарацій змінюється після Другої світової війни – акцентується увага на відновленні економіки переможених держав. Програми економічної допомоги сприяли не тільки відновленню економіки, а й запобіганню нових військових конфліктів на досить тривалий час. Наразі

важливим залишається питання раціонального підходу до визначення розміру репарацій для держав-агресорів та формуванні збалансованої репараційної політики, яка має бути спрямована на відновлення економіки та співпраці між державами у повоєнний час.

Післявоєнні репараційні програми переслідували дві мети: по-перше, звести до мінімуму військово-промисловий агресора, по-друге, частково компенсувати заподіяні країнам – жертвам агресії – збитки, яких ті зазнали. Огляд виплат за наслідками війни охоплює інші витрати на подолання наслідків війни, до яких, наприклад відноситься допомога, запропонована в рамках компенсації воєнних збитків. Наприклад, орієнтовні виплати Німеччини за реституціями, репараціями та відшкодуванням збитків становили близько 520 млн. дол. за курсом 1938 р. (звіт Міжсоюзницького репараційного агентства (IARA) від 1961 р.).

З огляду на значене вище, вважаємо за можливе застосування історичного досвіду щодо виплати репарацій Німеччиною після Другої світової війни до російської федерації. Також визначити форми компенсації до рф, наприклад: 1) щорічні товарні поставки продукції; 2) використання російських трудових ресурсів; 3) одночасні вилучення з національного багатства рф, що перебувало на території цієї країни та за її межами тощо. Зазначені положення необхідно деталізувати шляхом визначення джерел покриття репараційних вимог української сторони (російські активи, сировина, матеріали, продукція тощо [46, с. 49]). Вважаємо цілком логічно, за цим принципом доцільно визначати джерела покриття репараційних вимог України до рф. Пропонуємо також створити Комітет з демонтажу військово-промислових підприємств у рф, до складу якого включити представників міжнародних організацій та національних органів виконавчої влади.

Висновки до розділу 3

Таким чином, у міжнародному праві виділяють злочини, які вчиняються під час воєнних дій: 1) злочини проти людяності (вбивство та замах на

вбивство, зґвалтування, сексуальне рабство, переслідування, примусове переміщення, депортація); 2) воєнні злочини (вбивство і замах на вбивство, навмисні напади на цивільне населення, зґвалтування, сексуальне рабство, наказ про переміщення цивільного населення, вербування до озброєних груп та їх використання для активної участі у бойових діях, навмисні напади на об'єкти, що охороняються, та знищення майна супротивника, тощо).

Бенефіціарами відшкодування за порушення МГП зазвичай є особи, які стали жертвами або постраждали в результаті таких порушень: 1) держава, яка зазнала шкоди; 2) цивільні особи, які постраждали від дій або бездіяльності сторін конфлікту; 3) військовополонені; 4) члени сім'ї та близькі жертв.

Попри наявність розвиненої міжнародно-правової бази, що закріплює право жертв збройних конфліктів на відшкодування майнової та моральної шкоди, практика їх реалізації залишається фрагментованою. Також на сьогодні у міжнародному праві відсутній універсальний механізм, який зможе забезпечити реальне відшкодування і відновлення прав потерпілих у сучасних міжнародних конфліктах.

Проблема захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) ускладнена тим, що Україна і російська федерація є сторонами цих договорів, які встановлюють основні принципи та норми МГП, що застосовуються до міжнародних конфліктів.

Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту, а потім й війни в Україні та імплементації норм МГП в українське національне законодавство передбачає фактичну участь ЄС, НАТО та ОБСЄ у сфері супроводження і забезпечення прав людини.

Подальший процес імплементації МГП в контексті російсько-української війни передбачав всебічне оновлення існуючої правової бази та прийняття нового законодавства, пристосованого до міжнародних гуманітарних і кримінально-правових стандартів.

Безпрецедентний характер збройного конфлікту вимагає внесення конкретних змін і доповнень для належного захисту прав людини в зонах

конфлікту. Ратифікація Римського статуту МКС має суттєве значення для імплементації міжнародних зобов'язань Україною зміцнює захист прав людини. Нагальним завданням України є адаптація механізмів захисту прав людини до складних умов воєнного конфлікту та забезпечення їхньої ефективної взаємодії з міжнародними інституціями та правовими нормами.

Міжнародні стандарти прав людини встановлюють відповідальність за порушення прав людини у виді заходів міжнародного впливу (міжнародне переслідування, економічні санкції або дипломатичні заходи).

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних, доктринальних, нормативних актів міжнародно-правового захисту прав людини в умовах збройного конфлікту дозволило дійти таких висновків:

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини формують єдину систему міжнародного захисту людини в умовах збройних конфліктів. Покликані забезпечити безпеку людини, обмеження наслідків війни та недопущення масових гуманітарних порушень. Відмінність їх полягає у тому, що МГП спрямоване на регулювання правил ведення бойових дій і захист цивільних осіб, дітей, жінок, військовополонених, а МППЛ забезпечує охорону фундаментальних прав та свобод незалежно від наявності воєнного стану.

Дослідження історії розвитку міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів дає можливість проаналізувати колективні зусилля європейських держав та всього міжнародного співтовариства.

Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів ґрунтується на системі універсальних та регіональних міжнародно-правових актів, які визначають мінімальні стандарти поведінки з людиною під час бойових дій. Навіть за умов надзвичайного чи воєнного стану держави не звільняються від обов'язку поважати і захищати фундаментальні права людини.

Міжнародним правом встановлений перелік прав, які не підлягають обмеженням навіть у період збройного конфлікту. До таких належать: право на життя; заборона катувань та рабства; нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

МГП та МППЛ перебувають у тісному взаємозв'язку та застосовуються комплексно, мають взаємодоповнюючий і синергетичний характер. Попри різний історичний розвиток, сферу регулювання та механізми реалізації,

обидві системи права мають спільну мету – забезпечення захисту людини, її життя, гідності та безпеки в умовах збройного конфлікту.

Право на життя залишається одним із найбільш вразливих прав людини під час війни. Масовані обстріли населених пунктів, використання вибухової зброї у містах та атаки на цивільну інфраструктуру призводять до значної кількості жертв серед цивільного населення. Особливо складною є ситуація внутрішньо переміщених осіб та біженців, які нерідко втрачають житло, роботу та стабільні умови існування.

Систему міжнародних інституцій у сфері захисту прав людини взагалі й, безпосередньо, під час збройних конфліктів складають універсальні та регіональні інституції. Провідну роль у створенні міжнародних універсальних стандартів забезпечення захисту прав людини в умовах міжнародних збройних конфліктів відіграє ООН та її допоміжні структури (Генеральну Асамблею, з 2006 році Раду з прав людини тощо). Регіональні системи захисту прав людини (ЄСПЛ, Міжамериканський суд з прав людини, Африканська комісія з прав людини і народів) виконують додаткові рівні захисту прав людини під час конфліктів з урахуванням регіональних умов.

Важливу роль у захисті прав людини під час збройних конфліктів відіграє переслідування воєнних злочинів МКС, як орган, юрисдикція якого розповсюджуються на міждержавні та недержавні збройні конфлікти.

Підкреслено роль ООН, ЄСПЛ, МКС, МКЧХ та інших міжнародних правозахисних організації у здійсненні моніторингу гуманітарної ситуації, документуванні порушень прав людини та міжнародному кримінальному переслідуванні винних осіб, притягненні до відповідальності.

Міжнародні судові установи поступово удосконалюють механізми відповідальності за порушення МГП. Практика ЄСПЛ, МКС та міжнародних трибуналів підтверджує можливість притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та інші тяжкі порушення прав людини під час війни. Ефективність міжнародного захисту прав людини під час війни залежить від засобів міжнародного контролю, удосконалення механізмів

міжнародної відповідальності та розвитку міжнародної співпраці у сфері гуманітарного права. Особливого значення набуває забезпечення швидкого документування воєнних злочинів, збір цифрових доказів, підтримка міжнародних гуманітарних місій та розширення механізмів міжнародного кримінального переслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 24.05.2026).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
10. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ

Міністерства оборони України 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

11. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі: Міжнародний документ від 18.10.1907 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>

12. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Міжнародний документ від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text

13. Декларація прав дитини : Міжнародна декларація від 20 листоп. 1959 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/140610___140610

14. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів : Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 24.05.2026).

15. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру: Міжнародний документ від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) : Міжнародний документ від 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74

17. Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 року : міжнародний документ від 26.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99

18. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : міжнародний документ від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

19. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : міжнародний

документ від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

20. Загальна декларація прав людини : прийнята 10.12.1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

21. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : міжнародний документ від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 24.05.2026).

22. Конвенція про статус біженців : міжнародний документ від 28.07.1951 р. URL: <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>

23. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: міжнародний документ від 18.12.1979 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

24. Конвенція про заборону хімічної зброї : міжнародний документ від 13.01.1993 р. URL: <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention>

25. Конвенція про заборону біологічної та токсинної зброї : міжнародний документ від 10.04.1972 р. URL: <https://disarmament.unoda.org/biological-weapons/>

26. Конвенція про касетні боєприпаси : міжнародний документ від 30 трав. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

27. Конвенція про заборону застосування протипіхотних мін : міжнародний документ від 18.09.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379

28. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція; ООН від 12.08.1949. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

30. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085/ed19920908

31. Конвенція про права дитини : від 20.11.1989 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

32. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

33. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

34. Протокол щодо статусу біженців : міжнародний документ від 31.01.1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363

35. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1325 (2000). [Електронний ресурс] : ухвалена Радою Безпеки ООН на її 4213-му засіданні 31 жовт. 2000 р. Офіційний сайт ООН.

36. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.

37. Статут Організації Об'єднаних Націй : міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.

38. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : міжнародний документ від 25.05.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

39. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки НаУКМА*. 2005. Т. 45 : Політичні науки. С. 9–16.

40. Березняк В. С., Рец В. В. Генеза Проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства та його значення у міжнародному кримінальному законодавстві. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні*

аспекти : зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 92-94.

41. Буроменський М. В. Міжнародне гуманітарне право. URL: https://library.nlu.edu.ua/poln_text/aftoref/Buromensky_1998.pdf

42. Буроменський М. В. Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Актуальні питання юриспруденції*. Правова позиція. 2023. № 3 (40). С. 88-92.

43. Бялий Г. А. Репарації за наслідки збройних конфліктів: міжнародно-правові механізми та практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 728-732.

44. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві: монографія. Київ: Ліра-К, 2017. 292 с.

45. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб : 2 вид. / за заг. ред. Т. Короткого. Київ : УГ СПЛ ; Одеса : Фенікс, 2021. 268 с.

46. Веторов І. Досвід репараційних виплат після Другої світової війни. С. 46-51. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f73746a-80cf-4531-b065-23078f78601b/content>

47. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 280 с.

48. Гончаренко Л., Абламська В. До питання сутності та класифікації воєнно-політичних конфліктів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. Вип. 1. С. 147-157.

49. Громовенко К. В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 101–107. DOI : <https://doi.org/10.32847/ln.2022.17.14>.

50. Громовенко К. В. Проблема притягнення до відповідальності за злочини проти людяності вчинені в Україні в Міжнародному кримінальному суді. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 267-272.

51. Данильян О. Г. Механізм захисту прав людини в сучасному суспільстві: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2013. Вип. 4 (18). С. 48-56.

52. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2025. № 1(52). С. 9-21.

53. Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні 1 червня – 30 листопада 2025 року. Об'єднані Нації. Управління Верховного комісара. 2025. 36 с. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/a-hrc-61-crp3-ukr.pdf>

54. Єремєєва Є. А. Механізм захисту прав і свободи людини та громадянина: поняття, структура, безпосередня дія. *Конституційне та муніципальне право*. 2011. № 2. С. 2-4.

55. Задорожня О. В. Збройний та воєнний конфлікт як феномен сучасного суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2024. Вип. 5. С. 11-16.

56. Звіт Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index>

57. Звіт Незалежної комісії з розслідування ситуації в Україні для Ради з прав людини. 2026 (A/HRC/61/61). URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/reports/hrc61>

58. 513віт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / уклад. Пашков В. М. та ін. Харків : Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2023. 74 с.

59. Іванов С. Ю. Історичний розвиток прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86. ч. 1. С. 64-70.

60. Коваленко А. В. Захист прав людини під час воєнного стану в Україні. *Права людини в умовах воєнного стану: прикладний аспект: збірник матеріалів наук.-практич. круглого столу*, м. Київ, 10 грудня 2024 р. / за заг. ред. В.В. Григор'євої. Київ : МДУ, 2024. 68 с. URL: http://lsey.org.ua/5_2022/69.pdf
61. Конституційне право: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
62. Колич О., Сесюк Ю. Поняття та ознаки юридичного конфлікту: соціологічно-правовий аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 1. Т. 7. С. 54-60.
63. Кушніренко О. В. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Публічне управління та адміністрування в умовах загроз національній безпеці України: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених*, м. Львів, 12 трав. 2026 р. Львів: 2026. С. 245-247.
64. Луцишин Г. І. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* : збірник наукових праць. Львів, 2014. Вип. 26. С. 128-133.
65. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: Загальний курс. МКЧХ. 2020. 398 с.
66. Міщук І., Киричук Б. Міжнародно-правова відповідальність: поняття та інституційні можливості отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені російською федерацією. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3(35). С. 110-114.
67. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. / За ред. О. Б. Онишко. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 540 с.
68. Михайловська О. Захист прав людини під час воєнного стану в Україні: національне та міжнародне законодавство. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення безпеки*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 верес. 2024 р.). Вінниця : Твори, 2024. С. 344-348.

69. Міжнародне гуманітарне право. Посібник / за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс. 2017. 145 с.
70. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку : колект. монографія / наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник : Львів-Дрогобич, Коло, 2021. 420 с.
71. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. осв. галузі знань 29, спец. 293 «Міжнародне право» [Електронне видання] / уклад.: К. В. Мануїлова, О. О. Белогубова. Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 234 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91e56041-ea2e-4228-9ca3-b020866849f9/content>
72. Мушак Н. Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис київського університету права*. 2011. №2. С. 298-301.
73. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. №4. С. 132-136.
74. Ніколенко Л. М. Захист прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 91. ч. 1. С. 207-212.
75. Певко С. Г. Міжнародна відповідальність держав (теоретико-правовий погляд). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2023. Серія «Право». Вип. 36. С. 43-54.
76. Примаков К. Ю., Бідняк С. С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 417-420. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/74.pdf>
77. Пашинна Л.В. Міжнародно-правовий захист прав людини під час збройних конфліктів в історичній ретроспективі. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 2 (47). С. 68-81. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/06pashynna.pdf

78. Пашинна Л. В. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах збройного конфлікту. – дис. ... д-ра філос.: 12.00.11. Київ, 2025. 257 с.

79. Пашинна Л. В. Взаємодія міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у контексті збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 922-928. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/143.pdf>

80. Пашинна Л. В. Критерії визначення «збройного конфлікту» у міжнародному гуманітарному праві: історичні передумови, сучасні виклики та правові реалії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84(4). С. 326-333. URL: <https://visnyk-jurisuzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/48-2.pdf>

81. Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 329-332.

82. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., Київ, 2018. 208 с.

83. Топольницька М. І. Зміна правових систем в умовах збройного конфлікту: досвід країн колишньої Югославії та України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ужгород, 2023. 193 с.

84. Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах Європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Том 1. С. 57–61.

85. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 84. Ч. 4. С. 371-376

86. Armed Activities on the Territory of the Congo (DRC v. Uganda), ICJ Judgment, 19 December 2005. URL: <https://www.icj-cij.org/case/116>

87. Amnesty International. Ukraine 2023 Report. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/eastern-europe-and-central-asia/ukraine/report-ukraine/>

88. Bantekas Ilias, Safaa S Jaber, The human rights obligations of belligerent occupiers: Israel and the Gazan population, *Journal of Conflict and Security Law*. 2025. Vol. 30. Issue 1. P. 103-120.

89. Buromenskiy M., Gutnyk V. International Legal Problems of Qualification of Armed Conflicts. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, № 68. P. 735–757.

90. Cyprus v. Turkey, ECtHR Judgment, 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454>

91. Council of Europe. Human Rights in Situations of Conflict and War. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5638-2025-INIT/en/pdf>

92. ECtHR judgment in the case of Georgia v. Russia (II), Application no. 38263/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757>

93. European Union Agency for Fundamental Rights. Handbook on European Law Relating to Asylum, Borders and Immigration. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/handbook-european-law-relating-asylum-borders-and-immigration>

94. European Parliament Resolution on Human Rights Violations and War Crimes in Ukraine, 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0152_EN.html

95. Georgia v. Russia (I), ECtHR Judgment, 3 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145287>

96. Hassan v. United Kingdom, ECtHR Judgment, 16 September 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146501>

97. Human Rights Watch. Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

98. Human Rights and Law Enforcement. Manual on Human Rights for Law Enforcement Officials Part II Law Enforcement Functions Chapter 11 Human Rights and Civil Disorder, States of Emergency and Armed Conflict. 2025. Professional training series № 5. Rev. 1. 36 p.

99. Isayeva v. Russia, ECtHR Judgment, 24 February 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68366>
100. ICRC. International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts. URL: <https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-and-challenges-contemporary-armed-conflicts>
101. International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
102. International Committee of the Red Cross. Commentary on the Additional Protocols of 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/commentary/1987>
103. Klein D. A. Theory for the Application of the Customary International Law of Human Rights by Domestic Courts. Yale J. Int'l L - 1988. Vol. 13. 374 p.
104. Lamm V. The war in Ukraine in light of international law. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2024. Vol.64 (4). P. 3-14. URL: <https://akjournals.com/view/journals/2052/64/4/article-p568.xml?body=contentReferences-28661>
105. Nicaragua v. United States of America, ICJ Judgment, 27 June 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>
106. OHCHR. Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMapping.pdf>
107. OSCE. Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law in Ukraine. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/f/a/515868.pdf>
108. Prosecutor v. Vojislav ŠEŠELJ, ICTY Appeals Chamber Judgment, 31 August 2004. Decision On The Interlocutory Appeal Concerning Jurisdiction. URL: <https://cld.irmct.org/assets/filings/Prosecutor-v.-Tadic-IT-94-1-A-Appeals-Judgement.pdf>

109. Prosecutor v. Akayesu, ICTR Judgment, 2 September 1998. URL: https://hrlibrary.umn.edu/instree/ICTR/AKAYESU_ICTR-96-4/Judgment_ICTR-96-4-T.html

110. Prosecutor v. Kupreškić et al., ICTY Judgment, 14 January 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>

111. Prosecutor v. Kunarac et al., ICTY Judgment, 22 February 2001. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>

112. Prosecutor v. Blaškić, ICTY Judgment, 3 March 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>

113. Prosecutor v. Furundžija, ICTY Judgment, 10 December 1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>

114. Prosecutor v. Delalić et al. (Čelebići case), ICTY Judgment, 16 November 1998. URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf

115. Prosecutor v. Karadžić, ICTY Judgment, 24 March 2016. URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf

116. Prosecutor v. Mladić, ICTY Judgment, 22 November 2017. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-1.pdf> - 520 сторінок

117. Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC Judgment, 8 July 2019. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/record.aspx?docNo=ICC-01/04-02/06-2359>

118. Prosecutor v. Dominic Ongwen, ICC Judgment, 4 February 2021. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/record.aspx?docNo=ICC-02/04-01/15-1762>

119. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC Judgment, 21 March 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/record.aspx?docNo=ICC-01/05-01/08-3343>

120. Prosecutor v. Germain Katanga, ICC Judgment, 7 March 2014. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga>

121. Prosecutor v. Prlić et al., ICTY Judgment, 29 May 2013. URL: https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/en/130529_summary_en.pdf

122. Prosecutor v. Stakić, ICTY Judgment, 31 July 2003. URL: <https://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/en/stak-tj030731e.pdf>

123. Prosecutor v. Haradinaj et al., ICTY Judgment, 3 April 2008. URL: <https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/en/080403.pdf>

124. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2023 – 29 February 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>

125. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Putin and Maria Lvova-Belova. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

126. Ukraine v. Russia (re Crimea), ECtHR Judgment, 16 December 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622>

127. UNHCR. Ukraine Situation Flash Update. URL: <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>

128. UNICEF. Children in Ukraine Need Peace Now. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en>

129. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] - 43800/14, 8019/16, 28525/20 et al. July 2025. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22002-14493%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22002-14493%22]})

130. Varnava and Others v. Turkey, ECtHR Judgment, 18 September 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94162>